

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
(повне найменування вищого навчального закладу)

Навчально-науковий інститут післядипломної освіти
(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра історії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри історії

І. С. Міронова

“ ” 20__ року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему:

**ЖІНОЧІ БЛАГОДІЙНІ ТОВАРИСТВА В УКРАЇНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

Керівник:

д. і. н., професор

Міронова Ірина Сергіївна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

директор Центрального державного
архіву вищих органів влади та

управління України,

д. і. н., професор

Левченко Лариса Леонідівна

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконала:

студентка VI курсу групи 634 МЗ

Дорохова Катаріна Андріївна

(П.І.Б.)

Спеціальності:

032 «Історія та археологія»

(шифр і назва спеціальності)

Миколаїв – 2023 рік

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут, факультет, відділення	Навчально-науковий інститут післядипломної освіти
Кафедра, циклова комісія	кафедра історії
Рівень вищої освіти	другий (магістерський)
Спеціальність	032 «Історія та археологія» <small>(шифр і назва)</small>

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри історії
_____ І. С. Міронова
“ ____ ” _____ 20__ року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ**

Дороховій Катарині Андріївні

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проекту (роботи) Жіночі благодійні товариства в Україні
(друга половина XIX — початок XX ст.)

керівник роботи _____ Міронова Ірина Сергіївна, д.і.н., професор
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від
«22» вересня 2022 року № 167

2. Строк подання студентом проекту (роботи) «07» лютого 2023 року

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи: вступ, основна частина, висновок,
список використаних джерел та літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) згідно з планом дипломної роботи магістра.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
не планується

6. Консультанти розділів проекту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Міронова І.С.		
Розділ 1	Міронова І.С.		
Розділ 2	Міронова І.С.		
Розділ 3	Міронова І.С.		
Висновки	Міронова І.С.		

7. Дата видачі завдання 26.09.2022**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до дипломної роботи	жовтень 2022	
2.	Розділ 1. Стан наукової розробки проблеми	жовтень 2022	
3.	Розділ 2. Заснування жіночих благодійних товариств на західноукраїнських землях	листопад 2022	
4.	Розділ 3. Жіночі благодійні товариства Наддніпрянської України	листопад 2022	
5.	Висновки	грудень 2022	
6.	Переддипломна практика	12.12 – 25.12. 2022	
7.	Оформлення списку використаних джерел та літератури	січень 2023	
8.	Попередній захист	02.02.2023	
9.	Рецензія на дипломну роботу	07.02.2023	
10.	Захист дипломної роботи	21.02.2023	

Студентка

_____ (підпис)

Дорохова К. А.

_____ (прізвище та ініціали)

Керівник проекту (роботи)

_____ (підпис)

Міронова І. С.

_____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ	10
1.1. Історіографія проблеми	10
1.2. Джерельна база дослідження	20
1.3. Методологія та методи дослідження	29
РОЗДІЛ 2. ЗАСНУВАННЯ ЖІНОЧИХ БЛАГОДІЙНИХ ТОВАРИСТВ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ	33
2.1. Вплив жіночого руху на формування благодійних товариств у Західній Україні	33
2.2. Релігійно-добродійна діяльність жіночих організацій на Буковині та Галичині	47
2.3. Жіноче товариство «Союз Українок»	54
РОЗДІЛ 3. ЖІНОЧІ БЛАГОДІЙНІ ТОВАРИСТВА НА ДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ	66
3.1. Розвиток системи благодійних установ імператриці Марії	66
3.2. Становлення приватних жіночих благодійних товариств на Півдні України	75
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	86

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження обумовлена необхідністю поглибленого вивчення історії благодійності. Для українського суспільства упродовж століть громадські благодійні організації відігравали важливішу, а іноді й більш позитивну роль, ніж державні установи. Особлива роль в підтримці населення належала жінкам. Історія знає чимало прикладів благодійної діяльності жінок і засвідчує їх вагомую роль у заснуванні монастирів, лікарень, шкіл, притулків тощо.

На сьогоднішній день історія створення та діяльності жіночих благодійних товариств на території України є недостатньо розкритою. Незважаючи на те, що їх великий внесок у розвиток цього руху на українських землях беззаперечний. На жаль, як зазначила дослідниця українського фемінізму М. Богачевська-Хомяк, пошук необхідних джерельних матеріалів ускладнюється тим, що відомості про громадські організації XIX – початку XX ст. не є численними. Тому, в свою чергу, іноді важко прослідкувати за діяльністю жіночих благодійних студій. Вивчення цієї проблеми є важливим, адже благодійність у той час займала особливе місце. Це була майже єдина для жінок можливість легально направляти свої здібності для вирішення соціальних проблем.

Актуальність проблеми дослідження також зумовлена потребою вивчення жіночого руху в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст., який, хоча і розвивався значною мірою під впливом загальноєвропейського руху, однак мав свої окремі вияви та шляхи розвитку, зумовлені специфічним становищем української нації під чужим поневоленням.

Об'єктом дослідження є жіночі благодійні товариства в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.

Предметом дослідження є участь жінок у справі становлення та розвитку державних опікунських установ і громадських благодійних організацій в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.

Мета дипломної роботи полягає в реконструкції на основі джерельного масиву і переосмислення робіт попередників значення жіночого фактору в становленні державного піклування та громадської благодійності на українських землях в другій половині XIX – на початку XX ст.

Для досягнення поставленої мети ставляться такі **завдання**:

- вивчити стан наукового вивчення проблеми та дослідити ступінь репрезентативності та інформативності виявлених джерел;
- проаналізувати діяльність жіночих благодійних товариств Західної України та Наддніпрянщини;
- висвітлити діяльність жіночих добродійних товариств, гуртків релігійного спрямування, державних та приватних благодійних організацій;
- з'ясувати значення соціальної активності відомих українських діячок для розвитку благодійного руху в Україні;
- довести важливе значення жіночого фактору в становленні благодійності на українських землях.

Хронологічні межі роботи охоплюють період другої половини XIX – початку XX ст. Саме на цей період припадає найбільший розвиток добродійних жіночих організацій. Це пов'язано зі скасуванням у другій половині XIX ст. державних перешкод на шляху добродійної діяльності і реформами 1860-х рр., які стали початком модернізаційних процесів, що сприяли залученню до громадського життя українського жіноцтва. Вже на початку XX ст. в обидвох частинах України утворено мережу більш потужних жіночих організацій, які стали вагомими осередками жіночого руху. Для вирішення дослідницьких завдань, в окремих випадках, порушуються хронологічні межі. Насамперед – у процесі висвітлення діяльності «Союзу Українок» у міжвоєнний період (1920–1939 рр.) до його остаточної ліквідації.

Територіальні рамки дослідження охоплюють українські землі, що у другій половині XIX – на початку XX ст. знаходилися у складі Російської та Австро-Угорської імперій. До складу Австро-Угорської імперії входили Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпаття. Території, що перебували

під владою Російської імперії, були поділені на три генерал-губернаторства – Київське, Малоросійське та Новоросійське.

Методологічною основою дослідження є принципи історичного пізнання – об'єктивність, історизм, багатофакторність. У роботі з метою аналізу чисельних й часто суперечливих фактів були використані методи: історико-генетичний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, біографічний, системний; а також соціальний підхід, змістовно-кількісний метод для вивчення джерельної цінності преси – контент-аналіз, як того вимагає комплексний підхід до дослідження проблеми. Гендерний підхід при вивченні еволюції ролі жінок у справі розвитку піклування і благодійності дозволяє проаналізувати співвідношення жіночого досвіду і можливостей в цій сфері з чоловічими; ступінь їх взаємодії, яка формувала культурні стереотипи, норми та традиції.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі вивчених праць попередників (імперської, радянської, української сучасної та зарубіжної історіографії) і власних досліджень (діловодна документація, матеріали періодики) зроблено узагальнення, сформульовано висновки, надано практичні рекомендації.

У дипломній роботі розкрито низку важливих аспектів діяльності жіночих благодійних товариств України другої половини XIX – початку XX ст.:

- висвітлено проблеми формування філантропічного руху на українських землях, зокрема такого явища, як жіноча благодійність;
- з'ясовано значення соціальної активності відомих українських громадських діячок і доведено їхній вплив на успішне становлення та розвиток організованого жіночого руху та його суспільне визнання.

Уточнено:

- формування перших українських жіночих благодійних товариств під впливом загальноєвропейського жіночого руху;

- вплив суспільно-політичних течій (народовецької і русофільської) на діяльність жіночих благодійних товариств Галичини та Буковини;
- діяльність добродійних товариств та жіночих гуртків релігійного спрямування на Буковині та Галичині;
- роль «Союзу Українок» в об'єднанні жіноцтва Західної України та Наддніпрянщини;
- напрямки діяльності системи благодійних установ імператриці Марії;
- процес формування приватних благодійних організацій на Півдні України.

Подальший розвиток отримали такі питання:

- формування жіночих добродійних товариств та їх внесок у розвиток благодійності на українських землях;
- діяльність «Союзу українок» у міжвоєнний період (1920–1939 рр.).

Практичне значення наукової роботи полягає у можливості використання її результатів та матеріалів при написанні узагальнюючих праць з історії України, краєзнавчих роботах, у дослідженнях з історії соціальної допомоги, гендерної історії, а також у процесі викладання відповідних дисциплін у вищій школі.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження пройшли апробацію на міжнародних та всеукраїнських конференціях:

- *Дорохова К. А.* Жіночі благодійні товариства на Півдні України (XIX – початок ХХ ст.) // «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)» в рамках міжнародного проєкту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine»: тези доповідей наукової конференції «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)», Миколаїв, 16 листоп. 2022 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. С. 86–88.

Публікації:

- *Дорохова К. А., Міронова І. С.* Діяльність «Союзу Українок» на шпальтах газети «Діло» // Молодий вчений. 2022. № 12 (112). С. 34–40.

Структура дипломної роботи. Відповідає встановленій меті та визначеним завданням і складається зі вступу, трьох розділів основної частини (8 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (140 позицій на 13 сторінках). Загальний обсяг дослідження становить 98 сторінок, із них основного тексту 85 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографія проблеми

У запропонованому дослідженні детально висвітлено діяльність жіночих благодійних товариств в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. Іноді їх діяльність розглядалася в загальному контексті феміністичного руху, що сприяв новому психологічному сприйняттю жінки, її особистісному, творчому, гендерному та професійному становленню. Адже саме український жіночий рух, який виник у другій половині XIX ст., поклав початок відновленню історичного місця українки в суспільному житті і залучення їх до громадської праці, зокрема і до благодійності.

Наукові праці, які стосуються досліджуваного питання, умовно можна розподілити на такі групи за проблемно-тематичним принципом та хронологічними періодами: 1) імперська історіографія; 2) радянська історіографія; 3) зарубіжна історіографія; 4) сучасна українська історіографія.

Імперська історіографія. На розвиток жіночого благодійного руху вплинули два фактори. По-перше, у другій половині XIX ст. жінки, під впливом загальноєвропейського руху, почали боротьбу за права отримувати освіту, опановувати робітничі професії, в результаті чого стали виникати організації взаємодопомоги та соціальної опіки¹. Важливим було й те, що біля джерел формування ідеології українського жіночого руху стояли М. Драгоманов («О положении женщины в украинской народной семье», 1866²; «Детоубийство совершаемое русским правительством: женщины процесса московских социалистов», 1877³), І. Франко («Жіноча неволя в

¹ Шарова Т. П. Процес лібералізації суспільного життя в Україні другої половини XIX – початку XX ст.: Гендерна складова // Життя і пам'ять: Наукова збірка, присвячена пам'яті В. І. Шамко. Одеса, 2009.

² Федченко П. М. Михайло Драгоманов: життя і творчість. Київ: Дніпро, 1991. С. 124–125.

³ Драгоманов М. П. Детоубийство совершаемое русским правительством: женщины

руських піснях народних», 1883⁴; «Альманах чи газета», 1984⁵), М. Павлик («Перші ступні русько-українського жіноцтва», 1890⁶), М. Грушевський («Царівна», 1898⁷; «Наталія Кобринська», 1900⁸). Тобто громадські діячі, політики, інтелектуали-науковці, які не тільки радили, спрямовували, але й самі безпосередньо займалися розробкою концептуальних питань цього руху. Наприклад, І. Франко видавничо співпрацював та активно листувався з Н. Кобринською, піонеркою жіночого руху в Україні⁹. М. Грушевський у своїх працях неодноразово звертав увагу на діяльність видатних історичних жінок, проаналізував соціально-економічне і законодавчо закріплене правове становище жінок різних суспільних станів українського суспільства тощо¹⁰. Також М. Грушевський був одружений на М. Вояківській, яка була однією з ініціаторок жіночого руху серед львівських педагогів та певний час очолювала товариство «Українська охоронка». До речі, цінним є факт, що перший том «Історії України-Руси» починається з присвяти «Моїй Дружині»¹¹.

По-друге, з другої половини XIX ст. у Російській імперії разом з державною та приватною опікою активно почала розвиватися громадська добродійність. Це було пов'язано із суттєвими змінами у російському законодавстві, згідно з якими право на затвердження статутів нових

процесса московских социалистов // Издание редакций Украинского сборника «Громада». Женева, 1877. С. 1–16.

⁴ Франко І. Жіноча неволя в руских піснях народних. Львів: Накладом ред. «Зоря»; З друк. Т-ва ім. Шевченка, 1883. 50 с.

⁵ Франко І. Альманах чи газета // І. Франко. Зб. творів: у 50 т. Т. 28. Київ, 1984. С. 197.

⁶ Павлик М. Перші ступні русько-українського жіноцтва // Народ. 1890. № 4 (15 листопада). С. 42–50.

⁷ Грушевський М. С. Твори у 50-ти т. Т. 11. Львів: Світ, 2008. С. 277–281.

⁸ Грушевський М. Наталія Кобринська // Літературно-науковий вісник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 1–24.

⁹ Павлюх М. Жіночий рух в Галичині. Українські визначні жінки // Народознавчі зошити. Серія історична. 2014. № 2. С. 310–312.

¹⁰ Грушевський М. «Жіноча бібліотека», видає Наталія Кобринська, книжка 3; «Наша доля», збірник праць різних авторів. Львів, 1896: [рец.] // Записки НТШ. 1897. Т. 17. Кн. 3. С. 48–49.

¹¹ Сухоставець Д. Товариш щирий, розумний і добрий. URL: <http://immh.kiev.ua/tovarish-shhiriy-rozumniy-i-dobriy/> (дата звернення: 11.08.2022).

громадських об'єднань отримав міністр внутрішніх справ. Крім того, розвиток капіталістичних відносин сприяв маргіналізації та зубожінню населення, особливо вразливою категорією якого були діти.

Про діяльність жіночих благодійних товариств нам відомо з матеріалів періодики, а саме: публікацій в газетах (численні статuti, звіти, заяви, програми жіночих організацій та ініціатив); діловодної документації (квитанції, кошториси, прибутково-видаткові книги, відомості приходу і витрати грошових сум, рахунки); листування діячів товариств; довідкових джерел, зокрема адрес-календарів тощо.

На окрему увагу заслуговують західноукраїнські періодичні видання XIX ст., які є одним з важливих джерел для вивчення маловідомої історії жінок, суспільного трактування їх ролі та призначення. Із 80-х рр. XIX ст. все частіше з'являються тематичні розвідки, присвячені жіночій проблематиці, які вже мали систематичний характер¹². Саме в цей час виходять з друку суто «жіночі» видання, такі як «Перший вінок»¹³ (Львів, 1887), три випуски збірника «Наша доля» (Стрий, 1893; Львів, 1895, 1896). Українські періодичні видання для жінок, що виходили в Галичині до початку Другої світової війни, найкраще на регіональному рівні ілюструють як ідейно-теоретичний та організаційний розвиток самого жіночого руху, так і основні концепції та теми досліджень жіночої проблематики. Серед цих видань «Мета» (Львів, 1908), «Жіноче діло» (додаток до газети «Діло») (Львів, 1912), «Наша мета» (Львів, 1919), «Жіночий вістник» (Львів, 1922), «Нова хата» (Львів, 1925–1939), «Жіноча доля» (Коломия, 1925–1939) та її численні альманахи і календарі, «Жіночий голос» (Львів, 1936–1939) та багато інших.

Щодо періодичних видань, які висвітлювали діяльність благодійних товариств на території Російської імперії, то можна згадати журнал «Вестник благотворительности», що почав виходити 3 березня 1897 р. і видавався

¹² Богочевська-Хом'як М. Організація жінок у Східній Україні на зламі XIX – XX століть // Записки наукового товариства імені Шевченка. 1993. № 225. С. 260–281.

¹³ Перший вінок : жіночий альманах / Вид-во коштом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. Львів: З друк. Т-ва ім. Шевченка, 1887. 430 с.

щомісячно. Він присвячений всім питанням, що стосувалися благодійності та громадської опіки. Цей журнал належав установі Відомства дитячих притулків і видавався в Санкт-Петербурзі Центральним Управлінням дитячих притулків Відомством Установ імператриці Марії, під редакцією Є. Шумигорського. Однак, відомча приналежність не обмежувала коло питань, що піднімалися на його шпальтах. Тобто журнал виходив без попередньої цензури. Прибуток від журналу після покриття всіх витрат йшов на користь ВУІМ дитячих притулків. Чимало тематичних статей було присвячено діяльності ВУІМ. Зокрема, в № 5 «Відомство установ Імператриці Марії в його минулому і теперішньому»¹⁴, із залученням статистичних даних.

Радянська історіографія. У радянський час, на жаль, історія створення та розвитку мережі громадських благодійних установ в Україні XIX – початку XX ст. майже не досліджувалася. Як зазначають Ю. Гузенко та О. Донюк, причиною цього було те, що після 1917 р. «доброчинність була визнана явищем буржуазного суспільства»¹⁵, і тому в історіографії утвердилася ідея про антинародну сутність усіх політичних систем досоціалістичного періоду¹⁶. Відповідно й історія жінок в Україні вивчалася не на достатньому рівні. Було декілька праць, в яких лише частково використано українські історичні матеріали, наприклад: С. Кайдаш «Сила слабых: женщины в истории России (XI–XIX вв.)» (1989) і Г. Тишкіна «Женский вопрос в России в 50–60 гг. XIX в.» (1984). Але в них не бралися до уваги специфічні обставини розвитку українських жінок.

Незважаючи на загальну тенденцію, що склалася в радянській історіографії, все ж таки були дослідники, які вивчали жіночий рух в Україні. Фаховим дослідженням низки аспектів емансипаційного руху українських

¹⁴ *Омельченко Т.* Російська періодика з проблем благодійності (друга половина XIX – початок XX ст.) // Український історичний збірник. 2004. № 6. С. 391–402.

¹⁵ *Донюк О. М.* Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) // Українській історичний журнал. 2005. № 4. С. 159–177.

¹⁶ *Гузенко Ю. І.* Благодійні товариства Миколаївщини наприкінці XIX – на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2002. С. 132–154.

жінок можна вважати роботи М. Возняка. Саме цей український літературознавець та фольклорист, на думку сучасної історикині О. Рибак, вперше детально опрацював історію українського жіночого руху «від поодиноких публічних виступів з приводу жіночого питання 1882 р. і до виходу друком «Першого вінка» (1887)»¹⁷. І це дійсно так, його внесок в дослідження цього питання важко переоцінити. М. Возняк є автором статей «Шлях до «Першого вінка»», «Кобринська «вільна любов» і радикали (Участь Франка в спростуванні Павлика)»¹⁸ та монографії «Як дійшло до першого жіночого альманаху» (Львів, 1908)¹⁹.

Зарубіжна історіографія. Найвагомим досягненням у дослідженні історії українського жіночого руху став науковий доробок дослідниці із США М. Богачевської-Хом'як. Якісно новий вимір наукової компетентності та аналітичності має її монографія «Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life, 1884–1939» (Edmonton, 1988). В Україні короткий виклад цієї праці опубліковано під назвою «Дума України жіночого роду» (Київ, 1993), а повний переклад вийшов у світ під заголовком «Білим по білому» (Київ, 1995). Останнє видання має уточнюючий підзаголовок «Жінки в громадському житті України. 1884–1939». М. Богачевська-Хом'як стверджує, що «вітчизняна історія вивчена неповно, оскільки дослідники часто звертали більше уваги на те, чого Україні бракувало, ніж на те, що вона мала»²⁰. Авторка підкреслює, що українські жіночі організації майже не приділяли уваги ідеологічним питанням, а ставили собі за мету сприяння розкріпаченню особистості, розвитку економіки, модернізації суспільства. Найбільше цінувався економічний, соціальний і культурний прогрес нації. Діяльність перших жіночих організацій була спрямована безпосередньо на

¹⁷ Рибак О. Історіографія та історіософія українських жіночих студій // Записки наукового товариства імені Шевченка. 1997. № 233. С. 97–110.

¹⁸ Возняк М. Кобринська, «вільна любов» і радикали (участь Франка в спростуванні Павлика) // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 113–119.

¹⁹ Возняк М. Як дійшло до першого жіночого альманаху. Львів, 1908. С. 40–53.

²⁰ Богачевська-Хом'як М. Дума України – жіночого роду. Київ: Воскресіння, 1993. 110 с.

просвіту жінок, навчання їх грамоті, боротьбі за право на середню та вищу освіту на засадах рівності з чоловіками, а також виявлення себе в різних формах благодійності як по відношенню до жінок, так і для всього суспільства взагалі²¹.

Сучасна українська історіографія. Вагомий внесок у вивчення розвитку жіночого руху в Україні зробила О. Маланчук-Рибак. Вона є авторкою понад 80 наукових публікацій, які висвітлюють поширення феміністичних ідей в Галичині. У статті «Історіографія та історіософія українських жіночих студій» ґрунтовно викладено історію досліджень жіночих студій та розвиток зарубіжної та вітчизняної історіографії з цього питання. У своїй публікації авторка звертає увагу на те, що в українській історіографії ХХ ст. цю проблему «в кращому разі трактовано на рівні науково-популярних чи публіцистичних розвідках»²².

У працях І. Гембаровської «Становлення жіночого руху в Західній Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.»²³ та М. Павлюх «Жіночий рух в Галичині. Українські визначні жінки»²⁴ в загальних рисах згадуються жіночі товариства, які на початку 90-х рр. ХІХ ст. виникли у різних містах Галичини.

У свою чергу, М. Павлюх виділяє такі особливості жіночого руху на Галичині, як:

- домінування національної ідеї як засадничої;
- подвижницька праця інтелігентних жінок;
- літературний рух як частина жіночої періодики;
- політичний характер преси;
- благочинний характер жіночої праці;

²¹ *Кульчицький С. В.* Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884–1939. Київ: Либідь, 1995. 424 с. [рецензія] // Український історичний журнал. 1997. № 2. С. 132–137.

²² Там само. С. 133.

²³ *Гембаровська І.* Становлення жіночого руху в Західній Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Магістр. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. 2015. Вип. 23. С. 198–202.

²⁴ *Павлюх М.* Жіночий рух в Галичині. Українські визначні жінки // Народознавчі зошити. Серія історична. 2014. № 2. С. 310–312.

- формування політичної націоналістичної преси²⁵.

Проблематичним є вивчення діяльності релігійних благодійних жіночих товариств, що діяли на території Східної Галичини. У радянській історіографії ця проблема не досліджувалася, оскільки вона стосувалася «дорадянського буржуазного періоду» і влада пропагувала атеїзм. Тому, на жаль, з цього питання не написано жодної окремої монографії, а згадують про ці організації лише в контексті діяльності світських товариств.

Публікація В. Кочкодан «Періодичні видання про діяльність релігійних жіночих товариств Східної Галичини у 1900–1939 рр.» присвячена висвітленню в українських та польських газетах Східної Галичини діяльності жіночих товариств цього регіону. У статті також здійснено порівняння та відображення у періодиці діяльності українських і польських жіночих організацій²⁶. Більш детально цю тему розкрито В. Кочкодан у статті «Жіночі товариства Східної Галичини на сторінках польської преси (1900–1939 рр.)». До речі, цікавим є те, що українські товариства («Союз Українок», Товариство «Українська захоронка» та ін.) у пресі наших сусідів не згадувалися зовсім. На думку автора публікації, це могло бути пов'язаним із політикою: не сприйняття українців як окремої нації²⁷. По цій темі слід також відмітити працю О. Гнатчук «Релігійна основа діяльності жіночих організацій у часи національного відродження на Буковині (кінець XIX – початок XX ст.)»²⁸, в якій пов'язуються першопочатки емансипаційного руху жінок на західноукраїнських землях зі створенням перших українських жіночих організацій благодійно-доброчинного спрямування.

Як зазначили українські дослідниці О. Ковальчук та Л. Потапюк у своїй

²⁵ Там само. С. 310–311.

²⁶ Кочкодан В. В. Періодичні видання про діяльність релігійних жіночих товариств Східної Галичини у 1900–1939 рр. // Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія. 2015. № 8. С. 144–153.

²⁷ Кочкодан В. В. Жіночі товариства Східної Галичини на сторінках польської преси (1900–1939 рр.) // Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 107. С. 40–45.

²⁸ Гнатчук О. С. Релігійна основа діяльності жіночих організацій у часи національного відродження на Буковині (кінець XIX – початок XX ст.) // Українське релігієзнавство. 2009. № 49. С. 192–199.

статті «Причини та передумови виникнення жіночого руху в Україні на прикладі жіночих товариств (друга половина XIX – початок XX ст.)», жінки Західної України мали більше можливостей для легальної громадської діяльності, ніж українки Наддніпрянщини. Проте західноукраїнський жіночий рух, зважаючи на різні погляди національної інтелігенції, – від національно-українських («Жіноче товариство» (Галичина, 1894)) до москвофільських («Общество русских женщин» (Буковина, 1894)), – був більш розшарованим²⁹.

Важливою для дослідження є праця Л. Смоляр «Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II половини XIX – початку XX ст.». Ця монографія являє собою комплексне дослідження жіночого руху Наддніпрянської України. Дослідниця зауважує, що «жіночий рух України першої хвилі (друга половина XIX – початок XX ст.) розвивався значною мірою під впливом загальноєвропейського руху, однак мав і свої окремі вияви та шляхи розвитку, визначені специфічним становищем української нації під чужим поневоленням»³⁰. Праця багата на численні додатки, що допомагають розкривати важливі історичні та соціально-культурні аспекти з цього питання та містить список назв жіночих товариств, що діяли по губерніях. Також варто згадати колективну монографію «Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні»³¹, яка вийшла під загальною редакцією Л. Смоляр.

Важливий інтерес становлять дослідження, представлені в публікації І. Волкової «Роль жінок у благодійному русі Наддніпрянської України другої половини XIX ст.», що розкривають діяльність жіночих благодійних організацій у Наддніпрянській Україні та участі в них жінок³². Праця

²⁹ Ковальчук О., Потанюк Л. Причини та передумови виникнення жіночого руху в Україні на прикладі жіночих товариств (друга половина XIX – початок XX століття) // Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». 2017. № 37. С. 62–70.

³⁰ Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії: Монографія. Одеса: Астропринт, 1998. 408 с.

³¹ Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія / За заг. ред. Л. О. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.

³² Волкова І. О. Роль жінок у благодійному русі Наддніпрянської України другої

ґрунтується на вивченні архівних матеріалів та звітів благодійних товариств Наддніпрянської України, на аналізі даних губернських пам'ятних та довідкових видань, опублікованих губернськими статистичними комітетами.

Процес заснування та діяльності у другій половині XIX ст. на теренах українських губерній Російської імперії Маріїнських гімназій – навчальних закладів нового типу, заснованих на принципах всестанового складу учениць та відкритого характеру навчання, досліджується у працях Т. Тронько «Діяльність в Україні жіночих гімназій Відомства установ імператриці Марії (друга половина XIX ст.)»³³, В. Добровольської «Навчання в інститутах шляхетних дівчат Півдня України другої половини XIX – на початку XX століття»³⁴, І. Кочергіна «Маріїнська гімназія – перший навчальний заклад для дівчат на Придніпров'ї»³⁵, Е. Міщенко «Історія першої жіночої гімназії в Миколаєві»³⁶. Окремі аспекти благодійної діяльності Відомства розкриті в статтях Ю. Сербалюка «Благодійна та освітньо-виховна діяльність закладів Установ імператриці Марії у Кам'янці-Подільському наприкінці XIX – на початку XX ст.»³⁷ та А. Савочка «Дитячі притулки відомства установ імператриці Марії в Таврійській губернії»³⁸.

половини XIX століття // Дослідження, виклики та перспективи розвитку в галузі соціальних наук: колект. монографія. Riga: Izdevnieciba Baltija Publishing, 2020. С. 69–88.

³³ Тронько Т. Діяльність в Україні жіночих гімназій Відомств установ імператриці Марії (друга половина XIX ст.) // Сіверянський літопис. 2014. С. 290–297.

³⁴ Добровольська В. А. Навчання в інститутах шляхетних дівчат Півдня України другої половини XIX – на початку XX століття // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. Вип. 3. С. 114–117.

³⁵ Кочергін І. Маріїнська гімназія – перший навчальний заклад для дівчат на Придніпров'ї. URL: https://www.dnipro.lib.dp.ua/index.php?route=information/news/info&news_id=103 (дата звернення: 08.09.2022).

³⁶ Міщенко Е. Історія першої жіночої гімназії в Миколаєві. URL: <https://mykolaiv.one/uk/eternal/istoriya-pershoyi-zhinochoyi-gimnaziyi-v-mykolayevi-3723> (дата звернення: 09.10.2022).

³⁷ Сербалюк Ю. В. Благодійна та освітньо-виховна діяльність закладів Установ імператриці Марії у Кам'янці-Подільському наприкінці XIX – на початку XX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. С. 388–402.

³⁸ Савочка А. М. Дитячі притулки відомства установ імператриці Марії в Таврійській губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили. 2010. Вип. 5. С. 49–55.

Щодо жіночих філантропічних організацій, що діяли на Півдні України, то у цьому краї повноцінно функціонували три приватних жіночих благодійних товариства: в Одесі, Миколаєві та Севастополі. Але, жодне з цих товариств не було суто жіночим. Чоловіки обов'язково входили до їх складу, як правило, в якості скарбника і секретаря.

Важливими для нашого дослідження є публікації О. Кравченко «Дитячі притулки Відомства установ імператриці Марії в Україні»³⁹, «Доброчинні товариства опіки дітей в Одесі»⁴⁰ та «Одеське жіноче благодійне товариство та опіка над дітьми-сиротами у ХІХ столітті»⁴¹. Вище згадувані роботи дають нам змогу побачити чітку картину діяльності жіночих благодійних товариств, що діяли в м. Одеса, яка на той час входила до складу Новоросійської губернії.

Діяльність Миколаївського благодійного товариства детально розкрита в публікаціях О. Кульчицької «Благодійні товариства м. Миколаєва наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття»⁴², Ю. Гузенка «Діяльність благодійних товариств Миколаєва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.»⁴³, І. Міронової «Діяльність благодійних товариств м. Миколаєва наприкінці ХІХ ст.»⁴⁴.

Низка аспектів діяльності жіночих благодійних товариств в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. аналізувалася в дисертаціях з історії України. Зокрема, роль жінки у становленні державного піклування і

³⁹ Кравченко О. В. Дитячі притулки Відомства установ імператриці Марії в Україні // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Історія». 2010. № 908. Вип. 42. С. 103–113.

⁴⁰ Кравченко О. В. Доброчинні товариства опіки дітей в Одесі // Скарбниця української культури. Чернігів, 2007. Вип. 8. С. 119–123.

⁴¹ Кравченко О. В. Одеське жіноче благодійне товариство та опіка над дітьми-сиротами у ХІХ столітті // Гендерна політика міст: історія і сучасність. 2013. Вип. 4. С. 124–126.

⁴² Кульчицька О. В. Благодійні товариства м. Миколаєва наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття // Наукові записки НаУКМА. Спеціальний випуск. 2002. Т. 20. С. 197–201.

⁴³ Гузенко Ю. І. Діяльність благодійних товариств Миколаєва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Наукові праці. 2015. Т. V. С. 44–48.

⁴⁴ Міронова І. С. Діяльність благодійних товариств м. Миколаєва наприкінці ХІХ ст. // Українська історія в контексті регіональних досліджень. «Могилянські читання – 2019». ХХІІ Всеукраїнська науково-методична конференція. «Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти»: тези. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. С. 6–8.

громадської благодійності на Півдні України висвітлюється у праці С. Накаєвої⁴⁵; опіка над дітьми на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XX ст. у дисертації О. Кравченко⁴⁶. Грунтовний аналіз періодичних видань, що висвітлювали діяльність жіночих товариств Галичини (1884–1939), проведений в дисертації В. Кочкодан⁴⁷.

Таким чином, аналіз імперської, радянської та сучасної історіографії свідчить, що у працях істориків, які стосуються досліджуваного питання, активну діяльність жіночих благодійних товариств України пов'язують з активізацією українського жіночого руху та зі суттєвими змінами в імперському законодавстві. Але, на жаль, в радянський період майже не проводилося досліджень діяльності українських жінок у благодійному русі другої половини XIX – початку XX ст. Тому на сучасному етапі необхідно більш детально вивчити це питання і визначити внесок жінок у розвиток соціальної сфери суспільства, прослідкувати залучення жінок до суспільної діяльності та демократичного руху широкої громадськості за соціальні права.

1.2. Джерельна база дослідження

Дослідження джерел, які присвячені діяльності жіночих благодійних організацій в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. є складним завданням, адже досить тривалий час питання українського жіноцтва не вивчалися належним чином. Головна проблема полягає в тому, що жінки часто залишалися «невидимими» в більшості історичних праць, особливо, якщо вони присвячені розвитку держави, науки або церкви⁴⁸. Громадська та благодійна діяльність теж не є винятком. Якщо про жінок все ж таки

⁴⁵ *Накаєва С. А.* Жінки у становленні державного піклування і громадської благодійності на європейському Півдні Російської імперії (перша половина XIX ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Одеса, 2008. 565 с.

⁴⁶ *Кравченко О. В.* Опіка над дітьми на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XX ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2019. 609 с.

⁴⁷ *Кочкодан В. Р.* Преса як джерело вивчення діяльності жіночих товариств Галичини (1884–1939): дис... канд. іст. наук: 07.00.06. Дрогобич, 2019. 308 с.

⁴⁸ *Богочевська-Хом'як М.* Організація жінок у Східній Україні на зламі XIX–XX століть // Записки наукового товариства імені Шевченка. 1993. № 225. С. 260–281.

згадували, то часто бувало так, що письменники і науковці, які писали про них, жодним чином не поділяли діяльність жінок, зокрема, українок. Це пов'язано з тим, що жіночий рух в Україні не відділяли від загального російського або європейського жіночого руху через історичні умови, що склалися на той момент. Адже в той історичний період Україна була поділена між Російською та Австро-Угорською імперіями. Але поступово, по мірі вивчення цього питання, сучасні дослідження дають нам можливість чітко зрозуміти, що українські жінки створили унікальну на ті часи «модель громадської організації бездержавного суспільства»⁴⁹.

Документальні пам'ятки, використані в роботі, класифіковано згідно з принципом розподілу їх за походженням, за яким джерела умовно розподілено на чотири групи:

- 1) законодавчі та нормативно-правові акти;
- 2) діловодна документація благодійних товариств;
- 3) періодична преса;
- 4) наративні джерела.

Законодавчі та нормативно-правові акти. Переломним моментом для благодійних товариств Наддніпрянської України став 1892 рік. Саме з цього року імперською владою здійснювалась нова політика щодо благодійних товариств, суть якої полягала в офіційному визнанні приватних благодійних організацій та створенні сприятливих умов для їхньої діяльності. Була відмінена необхідність отримання найвищого дозволу після розгляду Комітетом міністрів клопотання про створення благодійного товариства та його статуту. Для порівняння: до 1861 року благодійні організації існували лише у восьми містах Російської імперії. Приватній благодійності чинилися й інші перешкоди. Існував спеціальний закон, який забороняв відкривати благодійні заклади, якщо вони не були повністю забезпечені капіталом. Ось чому тільки заможні жінки мали можливість реалізувати свої благодійні

⁴⁹ Козак Г. Український фемінізм: дати, події, імена // Наше слово. 2018. № 6. URL: <https://nasze-slowo.pl/ukrainskij-feminizm-dati-podii-imena/> (дата звернення: 06.06.2022).

проекти.

Одним із найважливіших джерел для вивчення проблеми є «Законодавство про державне піклування та громадську благодійність» і нормативно-правові акти з реалізації цього законодавства, які увійшли до «Полного собрания законов Российской империи», де висвітлені дії уряду в цій сфері. Наприклад, Закон про «Высочайше утвержденный Устав для приходящих девиц ведомства Учреждений Императрицы Марии» від 9 січня 1862 р.⁵⁰, Закон «О закрытии детского приюта в местечке Немиров, Подольской губернии, и присоединении принадлежащему сему заведению капитал к деньгам, на учреждение приюта в г. Каменец-Подольска» від 17 березня 1862 р.⁵¹ тощо. Основними нормативними документами, що регулювали діяльність у справі піклування дітей, були «Положення про дитячий притулок» і «Наказ особам, що безпосередньо завідують дитячими притулками» (1839), розроблені Володимиром Федоровичем Одоєвським⁵².

Серед нормативно-правових документів особливий інтерес становлять статути товариств та їх проекти, в яких пояснювалися цілі заснування, джерела фінансування, структура управління. Зокрема, «Устав женских учебных заведений ведомства учреждений императрицы Марии»⁵³, виданий у 1855 р. Їх також часто можна побачити на сторінках адрес-календарів. Так, в «Адрес-календарі і довідковій книзі м. Миколаєва» за 1899 рік є детальний

⁵⁰ Высочайше утвержденный Устав для приходящих девиц ведомства Учреждений Императрицы Марии. Закон № 37849 от 9 января 1862 г. // Россия. Законы и постановления. Полное собрание законов Российской империи. [Собрание 2-е. С 1825 по 1881 г.]. В 53 т. Т. 37. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1865. С. 20–24.

⁵¹ О закрытии детского приюта в местечке Немиров, Подольской губернии, и присоединении принадлежащему сему заведению капитал к деньгам, на учреждение приюта в г. Каменец-Подольска. Закон №38073 от 17 марта 1862 г. // Россия. Законы и постановления. Полное собрание законов Российской империи. [Собрание 2-е. С 1825 по 1881 г.]. В 53 т. Т. 37. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1865. С. 219.

⁵² *Дорошева А.* Специфіка реалізації добродійних акцій в умовах міста: на прикладі Одеси другої половини ХІХ ст. // Благодійність у сучасному світі: витоки, проблеми, перспективи. Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2019. С. 26–30.

⁵³ Устав женских заведений ведомства учреждений императрицы Марии. Санкт-Петербург: Типография Опекунского совета, 1855. 196 с.

звіт про діяльність «Благодійного товариства»⁵⁴.

Діловодна документація благодійних товариств. Цінний комплекс джерел складає звітна діловодна документація товариств, яка фіксує результати їх діяльності і дозволяє простежити зміни у формах надання ними допомоги бідним. Такого роду документація, як правило, зберігається в державних архівах. Часто траплялося так, що очільник установи забирав діловодну документацію до себе на «збереження» і потім документи різних установ потрапляли до архівів у складі фондів особового походження.

Яскравим прикладом є діловодна документація Одеського жіночого благодійного товариства, що дійшла до наших днів у складі родинного фонду Воронцових, що зберігається в Державному архіві Одеської області. Документи цього фонду можна поділити на такі групи: ділове листування, звітна документація, документи колегіальних органів, бухгалтерські документи (квитанції, кошториси, прибутково-видаткові книги, відомості приходу і витрати грошових сум, рахунки, розписки, договори на будівництво та проведення окремих видів робіт). До справ увійшли листи секретарів товариства, адресовані Є. Воронцовій та Одеському жіночому благодійному товариству. Хронологічно листування охоплює 1855–1859 рр. і фактично є продуктом дистанційного управління товариствами з боку Є. Воронцової і оперативними відомостями (зважаючи на тодішні можливості поштового зв'язку) про стан справ у них⁵⁵.

Значною групою джерел є **регіональна періодична преса**. Завдяки оцифрованій періодиці, яка зберігається в електронних базах бібліотек України, можна опрацювати великий пласт інформації. Важливим для даного дослідження є Архів української періодики «LIBRARIA»⁵⁶, що містить

⁵⁴ Благотворительное общество // Адрес-календарь и справочная книжка города Николаева (Херсонская губерния) на 1900 год. Николаев, 1899. С. 184–189.

⁵⁵ Лисунець Л. Документи сімейного фонду Воронцових про громадську діяльність Є. К. Воронцової: склад та евристичний потенціал // European philosophical and historical discourse. 2021. Vol. 7. Issue 1. С. 47–53.

⁵⁶ «LIBRARIA». Архів української періодики онлайн. URL: <https://libraria.ua/> (дата звернення: 21.07.2022).

колекцію «Міжвоєнна преса Галичини», «Періодика», «Електронна колекція газет України». У згаданих базах оцифровано номери газет «Діло», «Українська думка», «Рада» та інші.

На шпальтах газет та часописів публікувалися повідомлення про діяльність та ефективність роботи жіночих благодійних товариств. Найбільш популярним був галицький часопис «Діло», який виходив у 1880–1939 рр. у Львові. Саме завдяки статтям з цієї газети нам стає відомо про діяльність західноукраїнських жіночих товариств: «У праці над найменшими. Кілька цікавих даних з діяльності Товариства «Українська Захоронка» у Львові» (Діло. 1934)⁵⁷, «Резолюції Загального З'їзду Товариства «Союз Українок» 1935» (Діло. 1935)⁵⁸, «Серед наших «русских» (Діло. 1937)⁵⁹. Були і критичні статті, наприклад, у № 111 в рубриці «Новинки» (Діло. 1937) висміювалася зміна назви москвофільної жіночої організації «Общество русских дам», на «Общество русских женщин»: «... під такою зміненою назвою гадає це «общество» легше дібратись до наших сіл і міст, щоб там засновувати свої філії і кружки»⁶⁰.

Якщо говорити про Наддніпрянську Україну, то там набула поширення газета «Рада», яка виходила в Києві з вересня 1906 р. до липня 1914 р. На той момент це була єдина щоденна українська громадсько-політична, економічна і літературна газета ліберального напрямку, що друкувалася українською мовою на Наддніпрянщині. У цій газеті часто публікувалися статті про діяльність українського жіноцтва, в тому числі і західноукраїнського. Зокрема, у статті М. Лозинського «Нові українські товариства» (Рада. 1909) описано, як два львівських жіночих товариства: «Клуб Русинок» (один з найстарших українських жіночих товариств у Галичині) і «Кружок Українок» (створене молодим поколінням львів'янок), у 1908 р. «рішили позакриватися

⁵⁷ У праці над найменшими. Кілька цікавих даних з діяльності Товариства «Українська Захоронка» у Львові // Діло. 1934. № 133. С. 3.

⁵⁸ Резолюції Загального З'їзду Товариства «Союз Українок» у днях 29 і 21 березня 1935 року // Діло. 1935. № 80. С. 3.

⁵⁹ Серед наших «русских» // Діло. 1937. № 123. С. 6.

⁶⁰ Новинки // Діло. 1937. № 111. С. 9.

добровільно і заложити одне нове товариство – «Жіночу Громаду»⁶¹.

На противагу газеті «Рада», яка завжди була проукраїнською, існувала російська приватна газета «Киевлянин».

Газета мала спочатку помірно-ліберальне, пізніше – консервативне монархічно-москвофільське спрямування. Виходила в Києві російською мовою з 1864 до 1919 рр. Із газети ми дізнаємося багато цінного матеріалу про діяльність благодійних товариств у м. Києві. Наприклад, була досить розповсюдженою практика «Лотерей-Алегрій», які проводилися з метою залучення додаткових коштів для проведення соціальних виплат та надання матеріальної допомоги нужденним верствам населення. Так, у статті «Большая Лотерея-Аллегри» (Киевлянин. 1900) розповідається про те, як Е. Трепова, піклувальниця Київських дитячих притулків Відомства установ імператриці Марії «у устраиая в воскресенье, 27 февраля 1900 г., в помещении Купеческого Собрания Большую Лотерею-Аллегри в пользу Киевских детских приютов, обращается с покорнейшею просьбою к жителям г. Киева не отказать, по примеру прежних лет, в своем содействии к успешному устройству этой лотереи»⁶².

У статті «Открытие действий Киевского уездного попечительства о детских приютах» (Киевлянин. 1901) обговорюється питання про облаштування нових дитячих притулків і сільських притулків-яслей Відомства установ імператриці Марії. Для реалізації цього задуму планувалося: «Привлечь к деятельности крестьянское население уезда, для чего предложить сельским священникам и мировым посредникам указать по несколько семейств крестьян, которые по своим нравственным качествам могли бы оказать попечительству свое содействие»⁶³. На виховання можна було брати до двох дітей, за плату від 3 до 4 руб. на місяць за кожного. Також, окрім вже вказаної плати, за кожного вихованця допускалося платити по

⁶¹ Лозинський М. Нові українські товариства // Рада. 1909. № 124. С. 1–2.

⁶² Большая Лотерея-Аллегри // Киевлянин. 1900. № 42. С. 1.

⁶³ Открытие действий Киевского уездного попечительства о детских приютах // Киевлянин. 1901. № 20. С. 3.

5 руб. в рік священнику села за складання річних звітів про вихованців притулку і нагляд за їх моральним вихованням.

На шпальтах українських часописів і газет часто публікували статті, присвячені діяльності «Союзу Українок» – найбільшої жіночої організації Галичини. 21 лютого 1917 р. за ініціативою «Кружка ім. Ганни Барвінок» відбувся з'їзд львівських жінок, на якому було створено «Союз українок» з осередком у Львові. Ядром «Союзу українок» стали 14 філій та 11 гуртків «Жіночої громади». Ця організація діяла до 1938 р.

Про припинення існування цього товариства було написано чимало статей, зокрема «Розв'язання Союзу Українок» (Діло. 1938). Із тексту цієї статті стає відомо про всі «гріхи» та «злочини», що стали приводом для масового закриття філій «Союзу Українок»: «участь у виборчій акції в 1928 і 1930 рр., бойкот виборів у 1935 р., деякі статті з «Жінки», порушення справи бл. пам. Ольги Басараб на міжнародному терені в 1924 р., панахида за душу бл. пам. Ольги Басараб у 1929 р., листування з Організацією Українок Канади ім. Ольги Басараб, кілька рефератів, заквестіонованих мабуть по Філіях «Союзу Українок»»⁶⁴. Красномовною є стаття К. Малицької «По розв'язанні Союзу Українок» (Діло. 1938). Авторка останньої зазначила, що закриття такої великої організації є великою трагедією для українського жіноцтва: «Без свого приводу, без одноцільного плану діяльності – український жіночий рух перестане бути жіночим рухом, а жіноцтво перестане бути тим чинником у національному нашому житті, яким було досі...»⁶⁵.

1938 рік був не кращим і для жіночих товариств Буковини. Зі статті «Вісті Буковини. Діяльність українських товариств у 1938 р.» (Діло. 1938) нам стає відомо, що крім Чернівців у всій Буковині й у Бессарабії були розв'язані всі українські культурні й економічні товариства. Але, як згадує авторка статті: «через великі перешкоди, що їх робить військова і цивільна влада, навіть чернівські товариства не проявляли ніякої діяльності. За весь

⁶⁴ Розв'язання Союзу Українок // Діло. 1938. № 147. С. 1.

⁶⁵ Малицька К. По розв'язанні Союзу Українок // Діло. 1938. № 149. С. 2.

1938 рік чернівські українці дістали дозвіл на шість театральних вистав...»⁶⁶. Але, як влучно зазначено в статті «Український жіночий конгрес у Станіславі» (Діло. 1934): «Подобається нам це чи ні, а мусимо рахуватися з явищем нових часів, коли жінки освідомили собі своє покривджене становище, зовсім так само, як деякі поневолені суспільні класи, або народи, і почали боротьбу за права в суспільності, в якому досі мали тільки самі обов'язки»⁶⁷.

У газетах також можна зустріти некрологи, які вшановують пам'ять відомих громадських діячок. Зі статті «Посмертна згадка» (Діло. 1932), присвяченій Ванді Лукашевич, яка була довголітньою головою товариства «Жіноча Громада», президенткою «Кружка українських пань», головою церковного українського жіночого товариства «Мироносиці», що опікується українськими сиротами й дрібними дітьми і т. п.: «Українське громадянство на Буковині втратило дуже діяльну патріотку»⁶⁸.

Періодичні видання, що виходили у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. є безцінним джерелом для дослідження поставленої проблеми. Адже тільки завдяки газетам і часописам ми можемо побачити повну картину розвитку жіночого руху на українських землях. Одних законів, статистичних даних та звітів недостатньо для того, щоб розкрити всю динаміку діяльності жіночих благодійних товариств.

Наративні джерела. Мемуари, щоденники, приватне листування громадських діячів і членів благодійних товариств дозволяють у повній мірі розкрити значення сфери піклування і благодійності. Зокрема, листування Н. Кобринської з І. Франком та М. Грушевським дає нам загальні уявлення про їх відносини та внесок кожного у розвиток жіночого руху на початку його становлення.

Тривале листування між І. Франком та Н. Кобринською у період 1884–1887 рр. відображає їхню світоглядно-ідеологічну тотожність та

⁶⁶ Вісті з Буковини. Діяльність українських товариств у 1938 році // Діло. 1939. № 20. С. 7.

⁶⁷ Український жіночий конгрес у Станіславі // Діло. 1934. № 164. С. 1.

⁶⁸ Посмертні згадки // Діло. 1932. № 143. С. 6.

одноставність: «...Наші погляди, змагання і духовні інтереси так з собою близькі, що взаємна підмога єсть у нас таким ділом, котре само з себе розуміється»⁶⁹. А М. Грушевський, зокрема, під час написання статті про Н. Кобринську, активно листувався з нею. Її листи майже всі збереглися. У листі від 17 лютого 1899 р. вона писала: «Я несказанно рада, що Ви, пане професор, а не хто другий, хочете про мене писати. Се з кожного боку знаменне: перше – Ваша фірма, друге – знайомство, третє, о тільки моглам пізнати, – Ви одні не маєте до мене ніяких упереджень з причин жіночого питання і загальної засади поглядів своїх...»⁷⁰. Із настрою цього листа можна зрозуміти, як Н. Кобринська була щиро рада, що такий видатний діяч підтримував українське жіноцтво на шляху відстоювання своїх прав та свободи.

Це дійсно дуже важливий момент. Слід підкреслити, що чоловіки не були послідовні й до кінця щирі в підтримці жіночого руху. Якщо в русі за емансипацію жінок приймало участь багато чоловіків, то в 90-х рр. XIX ст. шляхи передової інтелігенції розійшлися за ознакою статі. У традиційному мускулінному уявленні рівні права включали лише право на вищу освіту та самостійний заробіток. Розширення сфери діяльності жіночих організацій, зростання їх активності лякало чоловіків⁷¹.

Приватне листування дозволяє побачити відношення чоловіків до жіночої діяльності. Не всі з них були готові до того, що їх дружини займаються активною громадською діяльністю. Листування О. Басараб, відомої громадської діячки Галичини початку XX ст., організаторки благодійної діяльності та учасниці «Союзу Українок», зі своїм чоловіком Дмитром Басараб є яскравою ілюстрацією цієї проблеми. Чоловіка гнітить

⁶⁹ Швець А. Іван Франко – Наталя Кобринська – Михайло Павлик: консенсуси та контрверзи // Українське літературознавство. 2014. Вип. 78. С. 152–161.

⁷⁰ Літературні студії 1899 року. Наталя Кобринська. URL: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/LitStudies/1899/NatKobrynska.html> (дата звернення 04.06.2022).

⁷¹ Черчович І. Українки у Львові на початку XX століття: у світлі щоденних практик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2013. Вип. 1 (1). С. 13–20.

«шарпання» Ольги на громадській ниві, її посвята в Комітеті, прояви благодійництва: «Не потрібно Тобі бавитись в благородну пані та й купувати папіроси і цукерки для шпиталів і тим самим собі і мені від уст відіймати»⁷². Або таке: «Бався в альтруїстку, бо я лишуся на все мізантропом! ...але радив я Тобі дбати попервах про себе, а опісля про других»⁷³.

Але, на щастя, були і ті, хто мав іншу точку зору. Як згадує у своїх спогадах професор Д. Антонович, його батько – В. Антонович, відомий український історик і археолог, професор Київського університету, був прихильником жіночої благодійності, бо: «близько стояв до «Київського товариства денних притулків для дітей робітничого класу» через участь у ньому його дружини, та часто жартома насміхався з управи товариства, що складалася з 18 жінок, які за словами В. Антоновича, «всі разом говорили і всі ж доказували чудо, бо якось могли робити постанови й записувати їх»⁷⁴.

Отже, огляд джерел дозволяє стверджувати, що є достатня кількість репрезентативної бази, комплексний аналіз якої дозволяє глибоко та всебічно проаналізувати діяльність жіночих благодійних товариств в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. У процесі дослідницьких операцій з джерелами з'ясовувалися їх наукова цінність для проблеми, що вивчається, ступінь об'єктивності вміщених фактів, відомостей. Відбір джерел провадився відповідно до мети та конкретних завдань дослідження.

1.3. Методологія та методи дослідження

Дослідження історії жіночої благодійності в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. як соціального явища є надзвичайно багатогранною проблемою, яка включає різні аспекти вивчення. Важливим є розгляд

⁷² *Бежук О.* Перша світова війна в системі бінарних опозицій жіночого та чоловічого досвідів // Народознавчі зошити. 2016. № 6. С. 1294–1302.

⁷³ Там само. С. 1297.

⁷⁴ *Смоляр Л. О.* Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Сторінки історії: Монографія. Одеса: Астропринт, 1998. С. 132.

духовних основ жіночого руху, відношення різних верств населення та політичних течій до цього соціального явища, ідейно-теоретична єдність жіночого руху України і світового, спільність та відмінність жіночого руху Наддніпрянської та Західної України, висвітлення питань жіночого руху та діяльності благодійних товариств в публіцистиці та пресі тощо.

У запропонованому дослідженні проаналізовано систему теоретичних понять, підходів, принципів та методів історичного пізнання, комплексне застосування яких дозволило виділити предмет і об'єкт дослідження, основні історичні явища та процеси, простежити їхній взаємозв'язок та взаємозумовленість. Основним явищем, що розглядається в запропонованій роботі, є діяльність жіночих товариств України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., а основним процесом – діяльність держави, суспільства та приватних осіб на українських землях.

Застосування соціального підходу сприяло розгляду процесу формування жіночих благодійних організацій та на кого була спрямована їх діяльність. Благодійні товариства об'єднували жінок різних соціальних верств. Створені представницями заможних верств суспільства жіночі товариства залучали до своєї діяльності купчих, міщанок тощо. Деякі з цих товариств мали на меті надання допомоги всім неімущим, незважаючи на стану належність і віросповідання. Це було значним кроком уперед у наданні соціальної допомоги, оскільки більшість благодійних товариств мали становий або релігійний характер. Важливо зазначити, що реформа системи урядового призору не вирішила проблему соціальної допомоги населенню, а здебільшого поставила суспільство перед необхідністю самостійно шукати шляхи її вирішення. За таких умов діяльність жіночих благодійних організацій та участь жінок у благодійному русі мали значний вплив на пошук суспільством шляхів розв'язання проблеми соціальної допомоги матеріально незабезпеченим верствам населення.

Отже, використання системного підходу обумовило створення цілісної картини організації благодійної діяльності жіночих товариств упродовж

тривалого історичного періоду, дозволило побачити закономірності й особливості діяльності кожного з них.

Принцип історизму дозволив розглянути жіночі товариства та їх здобутки у часовій динаміці у контексті тих історичних змін, що відбувалися протягом досліджуваного періоду, з'ясувати їх вплив на характер і форми благодійності. Застосування цього принципу сприяло висвітленню передумов формування філантропічних організацій у західноукраїнських землях і в Наддніпрянській Україні.

Принцип багатофакторності дав можливість сукупного вивчення об'єктивних та суб'єктивних факторів історичного розвитку жіночої благодійності з урахуванням загальнодержавних тенденцій та регіональних особливостей. Міждисциплінарний принцип обумовив вивчення складного історичного процесу формування жіночих студій з урахуванням впливу та змін у законодавстві, з позиції втілення досвіду діячів, що приймали активну участь у творенні та розвитку жіночого руху, а також під впливом виникнення соціальної роботи як сфери професійної діяльності.

Використано широкий спектр загальнонаукових та спеціальних методів наукового дослідження: емпіричні (спостереження, порівняння), емпірично-теоретичні методи (абстрагування, узагальнення, дедукція та індукція, аналіз і синтез, логічний) та теоретичні (сходження від абстрактного до конкретного, описовий, статистичний, типологізація та класифікація), а також спеціальні (конкретно-історичні) методи: проблемно-хронологічний; історико-генетичний; історико-порівняльний; історико-типологічний; історико-системний; структурно-функціональний; метод періодизації (діахронний). Їх комплексне застосування сприяло впорядкуванню фактів, інтерпретації конкретно-історичного матеріалу, створенню цілісної картини функціонування жіночих благодійних товариств на державному та місцевому рівнях.

Контент-аналіз історичних документів, а саме періодичних видань показав, що основними напрямками благодійної діяльності жінок, які

здійснювалися ними як в рамках загальних благодійних організацій, так і виключно жіночих, були: 1) матеріальна підтримка малозабезпечених верств населення; 2) просвітництво; 3) допомога у створенні вищої освіти жінок; 4) допомога у працевлаштуванні; 5) опіка дітей та літніх людей; 6) рух сестер жалібниць; 7) акції боротьби проти алкоголізму тощо.

У відповідності з цими напрямками діяльності жінок формувалися різні типи жіночих благодійних організацій: а) добродійні; б) просвітницькі; в) професійні; г) клерикальні.

Отже, використання сукупності загальнонаукових, конкретно-історичних, спеціально-історичних, джерелознавчих та міждисциплінарних методів пізнання створює належні умови для досягнення поставленої мети. Застосовані теоретико-методологічні принципи та використані методи дали змогу провести дослідження неупереджено, системно і комплексно, висвітлити визначені аспекти проблеми у взаємозв'язку з процесами та подіями, що відбувалися на українських землях в досліджуваний період, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку історії. У цілому комплексне застосування вказаних методів наукового дослідження дало можливість розкрити етапи зародження та розвитку жіночих благодійних товариств в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.

РОЗДІЛ 2

ЗАСНУВАННЯ ЖІНОЧИХ БЛАГОДІЙНИХ ТОВАРИСТВ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

2.1. Вплив жіночого руху на формування благодійних товариств у Західній Україні

Починаючи з середини XIX ст. у європейських країнах розпочалася поступова й мирна «гендерна революція», результатом якої стало надання жінкам виборчого права та зрівняння їх в усіх громадських і політичних правах з чоловіками. На цьому тлі активно розвивався жіночий рух і на українських землях. Він був започаткований у 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст.⁷⁵.

У науковій публікації «Жіночий рух на західноукраїнських землях» О. Маланчук-Рибак виділяє три рівні суспільного розвитку жіночого руху, характерних, на її думку, для Західної України кінця XIX – початку XX ст. Перший рівень – це причетність українського руху до «загальноєвропейського культурного кола», бо вони мають схожі цінності та однакову динаміку змін. Наприклад, на західноукраїнських землях дослідниця простежує майже синхронну із європейською зміну художньо-стильових, культурних епох: романтизм, позитивістський реалізм, модернізм, неоромантизм та ін. Другий рівень відбувається на більш високому, державному рівні. Тобто країни, до складу яких на той момент входили західноукраїнські землі (Австро-Угорщина, Польща), мали безпосередній вплив на формування жіночого руху. І це дійсно так, бо саме чинна правова система цих країн визначала, які форми суспільної діяльності жінок та їх реальні права мали місце бути. Якщо взяти Австро-Угорщину, то там жіночий рух розвивався в руслі легально-правової діяльності, в той час як в Польщі

⁷⁵ Шарова Т. П. Процес лібералізації суспільного життя в Україні другої половини XIX – початку XX ст.: Гендерна складова // Життя і пам'ять: Наукова збірка, присвячена пам'яті В. І. Шамко. Одеса, 2009. С. 164.

панували здебільшого антиукраїнські настрої, тому багато жінок долучалися до нелегальних націоналістичних організацій. Третій рівень має національний характер. Адже незважаючи на схожість загальних рис загальноєвропейського та західноукраїнського жіночого рухів, перш за все безпосередній вплив мала національна ідея. Часто, у кращому випадку це був «пошук шляхів компромісу та співпраці», або національно-політичне протистояння, як це було між українцями та поляками⁷⁶. Що характерно, незважаючи на численні непорозуміння та протистояння, український і польський жіночий рух мали багато спільного з загальноєвропейським явищем⁷⁷.

Е. Ковальчук та Л. Потапюк у спільній публікації «Причини та передумови виникнення жіночого руху в Україні на прикладі жіночих товариств (друга половина XIX – початок XX ст.)», окрім вище зазначених «рівнів» розвитку жіночого руху на Західній Україні, виділяють ще низку каталізаторів процесу жіночої емансипації, а саме: специфіка економічного розвитку капіталістичних країн, процес становлення громадянських суспільств, прогрес наукових знань, бурхливий розвиток природничих наук. Усе це в сукупності призводило до розширення сфер праці й породжувало потребу в нових кадрах у різних галузях прикладної, інтелектуальної діяльності, зайняти які могли й прагнули жінки⁷⁸.

Отже, західноукраїнський рух в другій половині XIX – на початку XX ст. розвивався під впливом загальноєвропейського руху, але попри загальну схожість мав свої унікальні, притаманні тільки йому, риси та шляхи розвитку, що були зумовлені специфічним становищем українського народу під чужим поневоленням.

⁷⁶ Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія / За заг. ред. Л. О. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. С. 110.

⁷⁷ Маланчук-Рибак О. З історії ідейних концепцій українського жіночого руху XIX – початку XX століття // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. 1999. № 238. С. 189.

⁷⁸ Ковальчук О., Потапюк Л. Причини та передумови виникнення жіночого руху в Україні на прикладі жіночих товариств (друга половина XIX – початок XX століття) // Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». 2017. № 37. С. 63.

Жіночий рух мав безпосередній вплив на становлення жіночих благодійних товариств. Хоча сам процес формування добродійних жіночих організацій розпочався ще на початку XIX ст., найбільшого розвитку він досягнув саме у другій половині XIX ст. Характерною рисою жіночих товариств цього часу було переважання серед їх учасниць жінок із заможних верств населення, які володіли достатньою кількістю коштів, засобами та часом для здійснення добродійності.

Першою жінкою, котра у Галичині почала займатися жіночим питанням, була галицька письменниця і відома громадська діячка Наталя Іванівна Кобринська. Вона вела активну громадську діяльність. У 1880 р. організувала збір підписів на петицію до віденського парламенту в справі допущення жінок до вищої освіти. Згодом, до Галицького сейму, завдяки зусиллям громадської діячки, внесено низку вимог і пропозицій щодо захисту прав селян.

Отже, як показав досвід, гостро постала проблема у створенні окремих жіночих організацій. Тому у жовтні 1884 р. Н. Кобринська заснувала в Станіславі «Товариство руських женщин», яке ставило собі за мету прилучити інтелігентних жінок до літератури та популяризувати нові суспільні ідеї⁷⁹. Члени товариства виступали з лекціями про сучасне становище жінки та феміністичний рух, який активно розвивався у країнах Європи⁸⁰.

Діячка неодноразово говорила, що мета її життя – це реалізація феміністичних ідей через літературні твори⁸¹. При «Товаристві руських женщин» навіть існував грошовий фонд, з якого виділялися кошти на видавництво та розповсюдження освітніх книжок, у тому числі і для

⁷⁹ *Потапюк Л. М.* Жіночий рух та освіта на Західній Україні: історично-педагогічний аспект // Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2010. вип. 6. С. 16.

⁸⁰ *Фенканін А.* Наталя Кобринська – основоположниця жіночого руху в Західній Україні. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natalya-kobrinska-osnovopolozhnitsya-zhinocho-go-ruhu-v-zahidniy-ukrayini/viewer> (дата звернення: 20.11.2022).

⁸¹ *Козак Г.* Український фемінізм: дати, події, імена // Наше слово. 2018. № 6. URL: <https://nasze-slowo.pl/ukrainskij-feminizm-dati-podii-imena/> (дата звернення: 06.06.2022).

розвитку самосвідомості жінок. Тому було цілком закономірно, що згодом, попри всі складнощі, Н. Кобринська разом з О. Пчілкою, в 1887 р. видали перший в Україні жіночий літературний альманах «Перший вінок», де були зібрані 40 творів авторів-початківців та вже відомих письменниць: Лесі Українки, Ганни Барвінок, Уляни Кравченко, Климентини Попович, Ольги Франко, Анни Павлик, Михайлини Рошкевич та ін.⁸². На сторінках альманаху Н. Кобринська опублікувала програмні статті для фемінізму: «Про рух жіночий в новітніх часах», «Руське жіноцтво в Галичині в наших часах», «Замужня жінка середньої верстви», «Про первісну ціль Товариства руських жінок в Станіславові»⁸³. Таким чином, своєю участю у створенні цього альманаху, жінки гучно заявили про бажання бути на одному рівні з чоловіками у праві на культурне, політичне та суспільне життя.

Не обійшлося й без чоловічої підтримки. Особливе місце в справі жіночої емансипації належить І. Франкові, який від самого початку активно підтримував ідею створення Н. Кобринською жіночого товариства. Він був присутній на першому засіданні, та навіть помістив промову Н. Кобринської у газеті «Діло», в якій працював на той момент⁸⁴: «...Серед галицько-руської суспільності прокинувся вже той самий поступовий дух, що на заході Європи покликає жіноцтво нарівні з мужчинами в перші ряди борців за людське добро, за просвіту й за народні права... Швидко наша Русь може надіятися, що і в руських жінках знайде собі дуже сильну й тривалу підпору та що огнища руського демократичного та поступового руху, розпалені та піддержувані їх руками, освітять і ogrіють теж найтемніші закутини нашого життя та перетривають усякі ворожі напасти та незгоди...»⁸⁵. І. Франко,

⁸² Павлюх М. Жіночий рух в Галичині. Українські визначні жінки // Народознавчі зошити. серія історична. 2014. № 2. С. 310.

⁸³ Горбач М., Мочарник І. Вона написала фемінізм. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/vona-napisala-feminizm-134141.html> (дата звернення: 07.11.2022).

⁸⁴ Швець А. Іван Франко – Наталя Кобринська – Михайло Павлик: консенсуси та контроверзи // Українське літературознавство. 2014. Вип. 78. С. 153.

⁸⁵ Романюк В. Жіночі сторінки історії. URL: <https://gk-press.if.ua/zhinochi-storinky-istoriyi/> (дата звернення: 18.08.2022).

разом з іншими відомими діячами, такими як М. Драгоманов і М. Павлик, підтримували та сприяли творчому розквітові літературних спроб жінок. Саме завдяки цьому Н. Кобринська змогла налагодити численні зв'язки з письменницями з Галичини та Наддніпрянської України. У публікації «Альманах чи газета» надрукованій в журналі «Народ» за 1891 рік, І. Франко дав слушну пораду українському жіноцтву щодо того, чи варто видавати другий том на кшталт «Першого вінка». На його думку, «газетина, що виходить раз на місяць по одному листові друку, десять разів більше користі принесе для справи, ніж альманах в 30 аркушів»⁸⁶.

Але це не завадило Н. Кобринській після першого альманаху, який мав великий успіх, видати у 1893 р. альманах «Жіноча доля», а з 1912 р. започаткувати альманах «Жіноча бібліотека». Провідним мотивом «Жіночої долі» було показати не тільки українському жіноцтву, а й всьому суспільству, що інтереси жінки є набагато ширшими за всім відомий німецький догмат «чотирьох К» – Kinder, Küche, Kirche, Kleider (діти, кухня, церква, сукня). А у передмові до одного з видань «Жіночої бібліотеки» Н. Кобринська писала: «Коли в житті людства надходить епоха, в якій голос жінки буде вислуханий і зачне, більш чим досі впливати на розвиток суспільного поступу, хай же сей голос буде її природнім голосом, правдивим висловом її питомих думок і почуттів...». Ця промова була своєрідною відповіддю на думку громадсько-політичної та культурної діячки О. Кисілевської, яка стверджувала, що «жінка хоче стати і навіть mimo всіх перепон мусить стати чоловіком». Тобто, Н. Кобринська в першу чергу вбачала суть жіночої емансипації в тому, щоб жінка не тільки мала рівні права з чоловіками, а вміла думати і говорити сама за себе. В іншому випадку, це буде синтез чоловічих ідей, що авжеж не могло сприяти сприйняттю жінки як окремої самостійної особистості.

Н. Кобринська сподівалася, що чоловіки будуть підтримувати автономний жіночий рух без зайвого втручання в його розвиток. Чоловіки

⁸⁶ Франко І. Альманах чи газета / І. Франко. Зб. творів: у 50 т. Т. 28. Київ, 1984. С. 197.

натомість вважали, що їх знання, практика та досвід посилять жіночий рух. Таким чином, як зазначила М. Богашевич-Хом'як, чоловіки, активні у політичному русі Галичини, дотримувалися думки, що їхній досвід у політичному і громадському житті підготував їх краще знати потреби жінок, ніж самі жінки⁸⁷.

Отже, твори та ідеї визначних письменниць стали рушійною силою в розвитку жіночої емансипації, а статті Наталі Кобринської стали програмовими для формування руху за гендерну рівність українських жінок. Їй довелось стояти біля витоків нового стилю мислення і нових ідей, ідей фемінізму. Вона перша винесла на широкий загал проблему непростого становища жінки в суспільстві, яку намагалася розв'язати через заснування «Товариства руських жінок» та видання альманаху «Перший вінок».

На противагу світському «Товариству руських жінок», існувало москвофільське релігійно-доброчинне «Товариство руських дам». Воно було засновано 1878 р. у Львові, тобто на шість років раніше, ніж організація Н. Кобринської. Члени товариства бачили своє завдання у просвіті української молоді, у доброчинних акціях. Діяльність організації офіційно підтримував митрополит Й. Сембратович. За статутом, членом товариства могла бути кожна жінка-українка, а також жінка іншої національності, одружена з українцем⁸⁸. Членами товариства були представники москвофільської інтелігенції міста, тісно пов'язані з церковними колами. У списку активних членів «Товариства руських дам» фігурували імена дружин чи доньок лідерів русофільського руху: Юстини Нечай, Фаліни Огоновської, Софії Марков, Євгенії Павенцької та ін. Преса подавала системні дописи про організовані товариством танці, вечори пам'яті, благодійні концерти з обов'язковим зазначенням користі від впливу таких

⁸⁷ *Богачевська-Хом'як М.* Дума України – жіночого роду. Київ: Воскресіння, 1993. С. 110.

⁸⁸ *Рибак О.* Перші жіночі організації у Східній Галичині і Північній Буковині // Україна в минулому. Вип. 1. 1992. С. 104.

заходів на жінок⁸⁹. Отже, «Товариство руських жінок» і «Товариство руських дам» належали до різних течій – народовецької і русофільської.

Узагалі, наприкінці XIX – на початку XX ст. між цими течіями у Львові існували сильні суперечки. Центром їх запеклої боротьби став «Народний дім». Він був заснований у 1849 р. за рахунок добровільних пожертв галицьких українців, і згодом став одним з найбагатших та найважливіших культурно-освітніх установ у Галичині. Але «Управляющий совет», що керував «Народним Домом» (з 1872 р.), захопили москвофіли і не допускали до його керівництва національно свідомих українців. Заяви про вступ від представників «народовців» багато років під всілякими приводами ігнорувались. Будинок інституту частково здавався в оренду різноманітним організаціям. Це були, зокрема «Русское казино», «Академический кружок» та «Общество русских дам». Також, при «Народному Домі» існував загальний фонд, який упродовж наступних років надавав матеріальну допомогу для освіти й виховання руських дівчат, отримував підтримку і пансіон «Товариства руських дам»⁹⁰. Наприклад, у 1939 р. із загального фонду на пансіон було виділено 300 зол⁹¹.

Упродовж всього свого існування товариство неодноразово зіштовхувалося з невдоволенням зі сторони проукраїнсько налаштованої громадськості. І для цього було чимало приводів. Можна згадати хоча б розподіл бюджету м. Львова на 1930–1931 рр. У частині, присвяченій питанням освіти, культури, мистецтва та суспільної опіки, розклад був зовсім не на українську користь. У той час як «...для «руських» захоронок було нараховано 7500 зол.; для інтернату Товариства «руських» дам 1000 зол...», аналогічні українські установи не мали належного фінансування та жили

⁸⁹ Черчович І. Українки у Львові на початку XX століття: у світлі щоденних практик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2013. Вип. 1 (1). С. 15.

⁹⁰ Орлович І. Боротьба між українофілами та русофілами за «Народний дім» у Львові // Вісник Львівського університету. Серія «Історія». 2007. Спец. випуск. С. 343.

⁹¹ Мудрак Ю. Як поступає санація «Народного Дому» у Львові // Діло. 1939. № 106. С. 5.

лише за рахунок добровільних пожертв⁹². Або інший приклад, цитата з газети «Діло» за 1937 рік: ««Общество руських дам» у Львові, що веде в домі Нар. Дому при вул. Курковій бурсу для дівчат змінило свій статут на «Общество руських женщин» і під такою зміненою назвою гадає це «общество» легше дібратися до наших сіл і міст, щоб там засновувати свої філії і кружки»⁹³. Окрім цього, деякі промовці дуже гостро критикували «Товариство руських дам» за зберігання «аристократичної назви», за невідповідне ведення кравецьких і куховарських курсів та за видавання російського місячника «Очаг» (редактор Т. Еттингер) для вузького гуртка жінок⁹⁴. «Очаг» радше мав проросійсько-культурно-просвітній характер, а ніж феміністичний. У 1938 р. товариство видавало щомісячну російську газету для жінок «Руська нива». Цей часопис, крім культурно-просвітніх проблем, порушував і проблеми виробничо-фахової зайнятості жінок, зокрема їх участь у різних формах кооперації.

М. Богашевич-Хом'як у своїй книзі «Дума України – жіночого роду» відмітила, що «Товариство руських дам» та популярність, якою воно користувалося у перші роки свого існування, переконало Н. Кобринську, що галицьких жінок «треба найперше організувати в загальні громадські товариства, де вони могли б зацікавитися політичними справами»⁹⁵. У таких загальних громадських товариствах жінки зможуть, твердила Н. Кобринська, поглибити розуміння політичних процесів, економічного розвитку та побачити причини визиску в класовому суспільстві.

У 90-ті рр. ХІХ ст. почали виникати нові жіночі організації. Зокрема, 1893 р. у Львові був створений «Клуб русинок». Головою товариства стала Г. Шухевич – велика прихильниця феміністичного руху і засновниця низки жіночих товариств. «Клуб русинок» складався переважно із жінок вищих суспільних верств, які не поділяли ентузіазму Н. Кобринської щодо жіночого

⁹² Бюджетний прелімінар м. Львова // Діло. 1930. № 67. С. 1.

⁹³ Новинки // Діло. 1937. № 111. С. 9.

⁹⁴ Серед наших «русских» // Діло. 1937. № 123. С. 6.

⁹⁵ Богачевська-Хом'як М. Дума України – жіночого роду. Київ: Воскресіння, 1993. С. 109.

питання та соціалізму. Але, незважаючи на те, що їх погляди на певні речі різнилися, це не завадило «Клубу русинок» прихильно відгукнутися на заклик Н. Кобринської організувати дитячі садки по селах та містечках.

«Клуб русинок» з самого початку свого існування активно співпрацював з іншими організаціями. Так, відомо що «Клуб» у 1894 р. зобов'язався виготовити для українського спортивного товариства «Сокіл» прапор із зображення золотого лева на синьому тлі⁹⁶. Також Г. Шухевич допомогла своєму чоловіку В. Шухевичу в організації етнографічної виставки, на якій мало бути представлено життя польських та українських селян на прикладі шести хат. У газеті «Діло» вона від імені «Клубу Русинок» звернулася до жінок Галичини із закликом збирати та надсилати на адресу Клубу вишивки, гафти, мережки, гerdани, писанки, витинанки з паперу для їх подальшої демонстрації на виставці⁹⁷.

Дохід з різноманітних заходів «Клуб Русинок» жертвував на народні цілі, зокрема на бурсу у Новому Санчі, руську виділову школу у Львові, товариства «Шкільна Поміч» і «Руслан», фонд пам'ятника Т. Шевченкові тощо⁹⁸. Львівські українки сприяли заснуванню інституту для дівчат у Львові, який очолила сама Г. Шухевич. Наприкінці ХІХ ст. жінки допомогли створити товариство «Захоронка», яке розкинуло мережу дитячих садочків для українських дітей. Найважливішою формою діяльності «Клубу» було створення жіночого кооперативу «Труд». Він мав майстерні для виробництва жіночого одягу, білизни, гафтів, а також торгове відділення. Товариство «Труд» утримувало також бурсу для 30 дівчат, які навчалися крою і шиттю, опановували основи бухгалтерської і канцелярської справи, а також німецьку мову⁹⁹.

⁹⁶ *Сова А.* Історія прапора товариства «Сокіл-батько» у Львові // Записки наукового товариства імені Шевченка. 2010. № 260. Т. 2. С. 184.

⁹⁷ *Карпенко А.* Володимир Шухевич – співорганізатор краєвої виставки у Львові 1884 р. // Народознавчі зошити. 2016. № 4. С. 786.

⁹⁸ *Курилович К.* Галичина 1895–1899 років – очима «Діла». URL: <https://zbruc.eu/node/67383> (дата звернення: 03.10.2022).

⁹⁹ *Рибак О.* Перші жіночі організації у Східній Галичині і Північній Буковині // Україна в минулому. Вип. 1. 1992. С. 107.

Праця «Клубу русинок» та кооперативу «Труд» стала моделлю подібних жіночих організацій в інших містах Галичини: в Бережанах, Коломиї, Городенці та ін.

Слід відмітити, що молоді дівчата також брали активну участь у деяких заходах «Клубу русинок», однак не були його повноправними членкинями і не мали права голосу. Через те, що в товаристві гуртувалося, переважно, саме старше жіноцтво з поміркованими поглядами, молодше покоління у 1901 р. за ініціативою Дарини Шухевич, Наталки Будзиновської, Марії Підлісецької та Оленки Бережницької заснувало «Кружок українських дівчат»¹⁰⁰. Перші збори відбулись 17 березня 1901 р. у кімнаті «Бесіди» на вул. Ринок 10, бо власного приміщення новостворена організація поки ще не мала. Під час зборів Н. Будзиновська повідомила, в чому полягає мета товариства: «... кружок повинен нашу жінку впровадити в жите суспільності, як діяльну одиницю, як конечне колісце у народнім механізмі, повинен уоружити її до сповнення усіх обов'язків суспільної одиниці»¹⁰¹. Інформація про узгодження статуту товариства та перші збори була опублікована на сторінках журналу «Молодої України», що видавався однойменною українською напівлегальною молодіжною організацією в Австро-Угорській імперії (переважно в Галичині та на Буковині).

У своїй відозві до молодого покоління дівчат, що були обмежені у своєму праві обирати собі справу до душі та отримати освіту за бажанням, засновниці товариства закликали до рішучих дій: «ми дівчата повинні вийти вже зараз з блудного колеса вічних нарікань на покривджене жіноцтва і пустословного домагання якихось прав, ми повинні вперед старатися сповнити свої обов'язки, вихіснувати все, що можемо вихіснувати і що вихіснувати давно було треба! Перший наш обов'язок взяти зі щирим жаром за те, що давно де праці нашого ума і наших рук; перша наша повинність

¹⁰⁰ *Клименко Н. П.* До питання жіночого руху Галичини початку ХХ ст., в епістолярії Насті Грінченко (на матеріалі листів Насті Грінченко до батьків) // *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences.* 2017. Вип. 22. С. 15.

¹⁰¹ Відозва «Кружка українських дівчат» // *Молода Україна.* 1901. № 2. С. 142.

доповнити культурну роботу наших батьків і братів, розширити її на ціле наше жіноцтво!»¹⁰². «Кружок українських дівчат» планував видавати свій власний часопис для широкого загалу українських дівчат, проводити лекції та бесіди, відкрити бібліотеку та читальні.

Популярність товариства зростала з кожним днем. Своєю подальшою діяльністю «Кружок українських дівчат» сприявгуртуванню жіночої молоді з метою самоосвіти, об'єднанню зусиль щодо боротьби за права жінок. Серед найбільш активних громадських діячок галицького жіночого руху слід назвати Настю Грінченко. Заприятелювавши з Дариною Шухевич, однією із засновниць «гуртка», вона приєдналась до жіночого руху і впродовж свого короткого життя присвятила себе громадській та політичній діяльності¹⁰³.

У 1909 р. два львівських жіночих українських товариства «Клуб русинок» і «Кружок Українок» об'єдналися в «Жіночу Громаду». На той момент «Клуб русинок» вже був одним із найстарших українських жіночих товариств у Галичині. Характерним є те, що жодного антагонізму між цими товариствами ніколи не було, вони існували не тільки в згоді, але навіть і в спільному приміщенні, аж доки в 1909 р. не прийняли спільне рішення «позакриватися добровільно і заложити одно нове товариство: «Жіночу Громаду». Цей план було здійснено 26 квітня, у цей день відбулися загальні збори «Жіночої Громади» і відтоді вона почала своє існування»¹⁰⁴.

Метою товариства була економічна і товариська організація українського жіноцтва. Найкращими формами своєї діяльності товариство вважало дбати про освіту і товариське життя українського жіноцтва через наради, збори, наукові лекції, бібліотеки, читальні, театральні вистави, концерти та вечорниці; закладати дитячі захоронки, притулки для слуг, вакаційні оселі, бурси для бідної молоді, курси для неграмотних, дешеві кухні, засновувати і вести майстерні предметів, які входили до кола жіночої

¹⁰² Там само. С. 142.

¹⁰³ *Клименко Н. П.* До питання жіночого руху Галичини початку ХХ ст., в епістолярії Насі Грінченко (на матеріалі листів Насі Грінченко до батьків) // *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences.* 2017. Вип. 22. С. 17.

¹⁰⁴ *Лозинський М.* Нові українські товариства // *Рада.* 1909. № 124. С. 1.

праці; організувати хліборобські і промислові спілки, крамниці, школи і курси з обсягу жіночого господарства і промислу¹⁰⁵.

У 1909 р. «Жіноча громада» у Львові передала етнографічному музею при Науковому товаристві імені Шевченка збірку вишивок «Клубу русинок». Велика збірка різноманітних етнографічних предметів надійшла до музею в 1909 р. з першої Української хліборобської виставки у Стрию. Ця колекція складалася з макетів житлових, культових та господарських будівель: хат із Сколівщини і Західного Поділля, церкви, сушарні хмелю з Поділля, колиби лісових робітників, «риз» для транспортування з гір дерева з Гуцульщини тощо¹⁰⁶.

Активістками «Жіночої громади» були М. Білецька, К. Малицька, О. Будзиновська та ін. За ініціативою К. Малицької у 1912 р. було створено фонд «На потреби України», який дав першу значну допомогу організації Українських Січових Стрільців.

Слід також згадати про діяльність «Української захоронки». 1900 р. на з'їзді жінок у Львові за ініціативою Н. Кобринської та М. Грушевської було засноване і зареєстроване органами державної влади товариство «Руська охоронка» (з 1901 р. назва – «Українська захоронка»)¹⁰⁷. Уперше ідея про створення української «захоронки» пролунала під час жіночого віча у Стрию. Н. Кобринська запропонувала заснувати місця, де б дітей виховували поза домом. Хоч серед галицької інтелігенції таку пропозицію назвали «маловажною смішною забаганкою», та Н. Кобринська мала серйозні аргументи: захоронки повинні були «уможливити позахатню працю руським зарібницям», а їхні діти «в часі роботи» мають бути під опікою¹⁰⁸. У різні часи головами товариства були: В. Коцовська, С. Рак, референткою

¹⁰⁵ Там само. С. 2.

¹⁰⁶ Гонтар Т. Етнографічні колекції НТШ // Записки наукового товариства імені Шевченка. 1992. № 223. С. 440.

¹⁰⁷ Луців Р. Матеріали до історії шкільництва у Винниках (кін. XVIII ст. – 1939 р.) // Науковий збірник Історико-краєзнавчого музею Винник. 2009. Вип. 2. С. 179.

¹⁰⁸ Дитинство під опікою монахинь. Як виникли перші українські дитсадки. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/ditinstvo-pid-opikoju-monakhin/> (дата звернення 18.09.2022).

дошкільного виховання – М. Пастернакова.

Метою та одним з головних завдань українських захоронок була спроба протистояти ополяченню українських дітей в польських дошкільних закладах. Ці побоювання виникли не на порожньому місці. На початку ХХ ст. в газетах часто можна було побачити тривожні заголовки про стан українського шкільництва, наприклад, у замітці «Українська дитина без школи і науки» (1922) йшлося: «Польська урядова шкільна статистика подає нам кількість шкіл з викладовою українською і викладовою польською мовою. З сеї статистики побачили ми, що на протязі двох років польської господарки (від 1919 – до кінця 1921) ми втратили одну четвертину нашого передвоєнного стану посідання. Цей стан буде тільки гірший і чорніший, коли ми візьмемо під увагу, кілько клас є в українських школах, а кілько в польських...»¹⁰⁹. Навіть під час московської окупації, коли всі українські школи були зачинені, захоронкам вдалося зберегти свою працю.

«Українська захоронка» опікувала не тільки дітей, але й їх батьків. Для них улаштовувалися конференції про національне виховання, охорону здоров'я дитини і т. д. Зокрема, у 1933 р. було проведено 48 дитячих свят, а конференцій для батьків – 53. Усі діти мали постійну лікарську опіку. Передшкільні установи товариства діяли у Львові за такими адресами: 1) при вул. Руській; 2) при вул. св. Юра; 3) при вул. Городецькій; 4) при вул. Личаківській; 5) при вул. Софії; 6) при вул. Жовківській і 7) на Левандівці¹¹⁰.

Товариство «Українська Захоронка» не мало своїх постійних фондів, а утримувалося завдяки «жертвенності нашого громадянства та інтенсивній праці відділу». Від початку свого існування воно боролось за матеріальні засоби для утримання своїх захоронок: «Хоча воно і мало 2 реальности та вони не приносять жодних доходів. На реальности при вул. Жовківській 62 тяжить іпотечний борг, а в реальности на Левандівці міститься школа, яка

¹⁰⁹ Українська дитина без школи і науки // Діло. 1922. № 33. С. 1.

¹¹⁰ У праці над найменшими. Кілька цікавих даних з діяльності Товариства «Українська Захоронка» у Львові // Діло. 1934. № 133. С. 3.

замість комірного дає для Захоронки вуголь. Бюджет захоронок складають: членські вкладки (членів є около 400), оплати дітей, підмоги Добродійного комітету економічних українських установ, підмоги Митрополичого Ординаріату зі жертв збираних при церквах на добродійні цілі, пожертви з Америки, збірки та субвенції магістрату. Магістрат признав для захоронки на р. 1930–31 субвенцію в сумі 7500 зол., яку виплачує в місячних ратах по 625 зол. Цією квотою оплачує Виділ 50 прц. платні учителькам»¹¹¹.

Під виховною опікою товариства у 1936 р. було сім захоронок і дві світлиці у Львові, в яких розміщувалися 370 дітей (198 хлопців і 172 дівчат). Щоб поповнити свій фонди, «Українська захоронка» провела 35 виступів, з яких найважливішим було ювілейне свято на честь Митрополита Шептицького, який надавав найбільшу матеріальну підтримку «Українській Захоронці». Матеріально товариство підтримували м'ясарська фірма Т. Пявки і кооператив «Труд», який безкорисно допомагав шити найменшим дітям народний одяг. Безкорисну лікарську опіку надавала «Народна Лічниця» і лікарі, а релігійною опікою займалися місцеві священнослужителі. Для допомоги нужденним верствам населення товариство відкрило в 1936 р. дві харчівні: при вул. Городецькій і при вул. Жовківській, де діти найбідніших батьків діставали безкоштовні обіди з двох страв. Харчівня при вул. Жовківській видавала за день 180 обідів, при вул. Городецькій – 250¹¹².

Отже, емансипаційний жіночий рух другої половини XIX – початку XX ст. визначив певні характерні риси перших жіночих організацій на західноукраїнських землях: самостійність у виборі цілей та форм діяльності; підтримка жінок різних соціальних верств, які бажали працювати; використання різноманітних способів для зміцнення фінансової бази жіночих організацій; антифеодальна, демократична направленість діяльності; активне співробітництво з чоловіками-науковцями, що підтримували бажання жінок вибороти собі місце в суспільстві. Великий внесок для розвитку жіночого

¹¹¹ З життя наших установ // Діло. 1931. № 37. С. 3.

¹¹² Виховна праця над нашими найменшими. Загальні Збори Товариства «Українська Захоронка» // Діло. 1936. № 246. С. 5.

руху і благодійних організацій зокрема, зробила відома громадська діячка та письменниця Н. Кобринська, бо саме «... ця невтомна жінка довгі літа стояла в проводі наших жіночих товариств. Більшість їх повстала за її співучасті або почину. Тому історія жіночого руху в нас мусить насвітлити поруч із працею Наталі Кобринської, її громадську діяльність»¹¹³.

2.2. Релігійно-доброчинна діяльність жіночих організацій на Буковині та Галичині

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Західній Україні почали активно з'являтися українські жіночі гуртки релігійного спрямування з філантропічним напрямком, але, як зазначила О. Ковальчук, їхня діяльність мала локальний характер порівняно з іншими видами товариств. Серед релігійно-доброчинних організацій на Буковині найбільшими були: «Мироносиці» (1886), «Общество руських женщин» (1894), «Маріїнське товариство пань» (1904), «Товариство Православних русинок» (1908).

Розглянемо кожне з них окремо. Першою благодійною організацією, заснованою жінками Буковини, було товариство «Мироносиці». Створене при греко-католицькій церкві за ініціативою К. Костецького в 1886 р. у Чернівцях. Пізніше, у 1939 р., товариство навіть встановило меморіальну дошку, присвячену 20-річчю смерті отця Костецького¹¹⁴. Першою головою товариства стала Н. Шанковська, секретаркою – К. Чертенко-Костецька¹¹⁵.

Метою діяльності товариства «Мироносиці» було, перш за все, сприяння процвітанню греко-католицької церкви та всіляка підтримка бідних дівчат греко-католицького віровизнання¹¹⁶. У 90-х рр. ХІХ ст. робота цього

¹¹³ З нашої хроніки // Діло. 1938. № 262. С. 5

¹¹⁴ Фещук Н. Чернівці. Історичні меморіальні дошки УГКЦ знайшли у православної церкви. URL: <https://chas.cv.ua/history/67623-.html> (дата звернення: 10.09.2022).

¹¹⁵ Гнатчук О. С. Дошкільне виховання як один із напрямів діяльності жіночих товариств Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Наукові праці. Соціологія. 2012. Т. 177. Вип. 165. С. 94.

¹¹⁶ Масіян Н. Б. Невтомна діячка жіночого руху, шляхетна українка Ольга Гузар // Буковинське віче. 2010. № 60. С. 3.

товариства поживалася. Воно долучилося до облаштування в Чернівцях церкви Святих Петра і Павла. А ще «Мироносиці» у 1896 р. відкрили перший український дитячий садочок у Чернівцях. Послуга греко-католицькій церкві була лише частиною організованої праці «Мироносиць», головну ж увагу товариство присвячувало допомозі бідним сім'ям та дітям в отриманні освіти та організації дитячих установ. У липні 1910 р. в Чернівцях по вул. Білій, 49 завдяки зусиллям товариства було відкрито «захоронку»¹¹⁷.

На думку Б. Савчука, це товариство було мінімально соціалізоване, та в цілому не визнавало взагалі існування жіночого питання і необхідності боротьби за емансипацію жінки¹¹⁸. Хоча, з його висновками можна посперечатися. Адже в історії цієї організації є багато епізодів, які доводять протилежне. Наприклад, до складу «Мироносиць» входили буковинські громадські діячки, такі як: Т. Маєр, Г. Ясеницька, О. Сімович, Е. Балицька, В. Кухта. Вони багато працювали не тільки у межах свого товариства, а й були активними учасницями інших жіночих організацій.

На початку 1920-х рр. «Мироносиці» разом із соратницями з інших організацій боролися з дискримінацією з приходом до влади румунської окупаційної влади. Слід зазначити, що на теренах Румунії діяльність усіх спортивних, культурно-просвітницьких, музикальних, театральних товариств, у тому числі українських, які були засновані в австрійський період («Руська бесіда», «Руська школа», «Мироносиці», «Чорноморе», «Руський міщанський хор») і тих, що з'явилися після 1918 р., мала регулюватися новим законом від лютого 1924 р. Закон не містив кардинальних нововведень, скоріше просто був приводом для того, щоб змусити українські товариства знову пройти тривалу та виснажливу процедуру перереєстрації, яка не рідко закінчувалася закриттям організації. Тому найскладнішим для «Мироносиць» було перебувати під посиленням наглядом поліції та пристосовувати діяльність

¹¹⁷ Гнатчук О. С. Дошкільне виховання як один із напрямів діяльності жіночих товариств Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Наукові праці. Соціологія. 2012. Т. 177. Вип. 165. С. 95.

¹¹⁸ Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина ХІХ ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. С. 78.

товариства до умов румунізації¹¹⁹.

Незважаючи на скрутні часи, головним завданням товариств у 1920-ті рр. залишалася допомога бідним дітям, удовам та сиротам. Ця боротьба давала певні результати. У 1926 р. їм вдалося добитися обрання двох представниць до «Громадської ради» Чернівців. Однією з них була «мироносиця» К. Костецька. На жаль, товариство припинило своє існування у 1939 р., не витримавши чергової заборони українських організацій румунською окупаційною владою.

У 1894 р. на Буковині було створене ще одне жіноче товариство – «Товариство руських жінок». Воно мало на меті сприяти доброчинності та виконувати просвітницькі завдання. На відміну від раніше створених «Миросиць», до нього мали право вступити жінки усіх віросповідань.

Однією із засновниць товариства була українська письменниця О. Кобилянська, яка для першого засідання написала брошуру «Дещо про ідею жіночого руху», в якій порушувала питання про тяжку жіночу долю середньої верстви населення. Але, коли організація змінила свою назву у 1895 р. на «Общество руських женщин», О. Кобилянська одразу покинула її. Дослідниця жіночого руху О. Рибак у своїй публікації «Перші жіночі організації у Східній Галичині і Північній Буковині» зазначила, що О. Кобилянська у листуванні з М. Павликом неодноразово згадувала про боротьбу і ворожнечу «між москвофілами і народовцями за вплив у товаристві»¹²⁰.

Москвофільські ідеї, які панували серед учасників благочинного товариства, не сподобалися тодішньому уряду. У травні 1910 р. в місцевих газетах з'явилися новини про те, що в Чернівцях влада має намір закрити москвофільські товариства «за ведення русофільської агітації». Закриття відбулося на основі § 24 закону про збори від 15 листопада 1867 р.

¹¹⁹ Мандрик М. Український національний рух 1920–30-х років на Північній Буковині у світлі Румунських архівних документів // Українській визвольний рух. 2004. № 3. С. 92.

¹²⁰ Рибак О. Перші жіночі організації у Східній Галичині і Північній Буковині // Україна в минулому. Вип. 1. 1992. С. 107.

Товариства «Русско-православный народный дом», «Русско-православная читальня», «Русская дружина», «Русско-православный детский приют» були розпущені за «перевищення означеної в статуті області діяльності, яка перестала відповідати законним основам свого існування»¹²¹. Власне через таку ж саму причину було розпущено «Общество руських женщин». На той момент громадськості не було достеменно відомо, в чому саме полягала та «русофільська агітація», робилися лише деякі припущення з цього приводу: «... на основі австрійських законів влада мала б тільки тоді право закрити москвофільські товариства, коли б були певні докази, що вони ведуть «русофільську агітацію» в політичному розумінні, з метою прилучити Галичину і Буковину до Росії. Та чи такі докази є, цього ми не знаємо»¹²².

Таким чином, незважаючи на те, що «Общество руських женщин» та низка інших москвофільських товариств на Буковині проводили певну роботу, поширюючи корисні економічні, сільськогосподарські, наукові знання, боролися з пияцтвом, видавали книги, вони були розпущені. Пропагування ідеї «єдиного русского народа», російської мови як єдино можливої мови освічених людей не могли дати позитивних результатів.

У 1904 р. у Львові було засноване «Товариство пань під покровом Пречистої Діви Марії», або інша назва «Марійнське товариство пань» – одне з основних релігійних товариств у Східній Галичині. Його очолила українська громадська діячка, педагог О. Барвінська-Бачинська, духовним провідником став о. Тит Галущинський ЧСВВ. Товариство опікувалося духовно-релігійним життям галичанок, проводило філантропічну й гуманітарну діяльність¹²³. Товариство створювалося і діяло як організація національної еліти, тому кількість членів була доволі обмеженою (41 – на момент створення, а в 1930-ті рр. – близько 150 осіб). Від 1918 р. існувало «Марійське товариство учениць», а з часом у кожній школі були створені

¹²¹ Закриття москвофільських товариств // Рада. 1910. № 101. С. 2.

¹²² Там само. С. 3.

¹²³ Кочкодан В. В. Періодичні видання про діяльність релігійних жіночих товариств Східної Галичини у 1900–1939 рр. // Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія. 2015. № 8. С. 144.

«Марійські дружини»¹²⁴.

У 1934 р. «Маріїнське товариство пань» відзначило 30-річчя свого заснування в Галичині. Із цієї нагоди 2–4 листопада на базі першої західноукраїнської дівочої приватної середньої школи – рідномовної гімназії Сестер Василянок – відбувся з'їзд Марійських дружин інтелігентного жіноцтва за участю 150 львівських і 52 «замісцевих» учасниць¹²⁵. Цей з'їзд засвідчив, що в Галичині, подібно як і в багатьох країнах Європи та Америки, у жіночому русі сформувався релігійно-доброчинний напрямок¹²⁶.

«Товариство православних русинок» було створене в Чернівцях у липні 1908 р. Як зазначала О. Гнатчук, «заснування цього товариства виявилось на часі з огляду на окремі суспільно-політичні обставини на Буковині»¹²⁷. Справа в тому, що православна церковна верхівка в той час піддавалася серйозним впливам румунських кіл, які проводили через церкву активну політику румунізації.

1 листопада 1908 р. газета «Буковина» помістила повідомлення, що «Товариство православних русинок» відкриває «захоронку» в Чернівцях у будинку на вул. Франца, 31 і до неї приймаються діти віком від 3 до 6 років. У «захоронці» нараховувалось 42 дітей. Це був перший помітний успіх товариства, яке продовжувало наполегливо працювати й далі в цьому напрямі. У газеті «Народний голос» за 17 лютого 1910 р. було вміщено статтю «Дитячі захорони», в якій наголошувалося на потребі відвідувати православним дітям дитячі заклади, щоб здобувати перші паростки

¹²⁴ Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II половини XIX – початку XX ст. Сторінки історії: монографія. Одеса: Астропринт, 1998. С. 122.

¹²⁵ Кочкодан В. В. Періодичні видання про діяльність релігійних жіночих товариств Східної Галичини у 1900–1939 рр. // Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія. 2015. № 8. С. 145.

¹²⁶ Стоцький Я. В. Марійські товариства // Енциклопедія Сучасної України / Ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. Т. 19. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=63659 (дата звернення: 11.11.2022).

¹²⁷ Гнатчук О. С. Релігійна основа діяльності жіночих організацій у часи національного відродження на Буковині (кінець XIX – початок XX ст.) // Українське релігієзнавство. 2009. № 49. С. 196.

національної свідомості «не на вулицях між камінням», а саме в «захоронці». «Товариство православних русинок» співпрацювало разом з іншими благодійними організаціями. Так, разом з «Товариством православної шляхти» загальними зусиллями по вул. Радецького, 6 було відкрито дівочу бурсу для учениць-українок з чернівецьких шкіл.

Окрім вище згаданих жіночих релігійно-доброчинних товариств, існували й інші об'єднання релігійного спрямування. Вони мали локальний характер і про них майже нічого не відомо, але це не означає, що їх внесок був менш вагомим. У Західній Україні, зокрема в Галичині, яка перебувала під владою Австрії, внаслідок реформи імператора Йосифа II, у свій час було закрито багато монастирів. Проте чотири монаші осередки залишилися та навіть процвітали аж до останніх років Другої світової війни. Це були: Яворів, Словіта, Львів і Станіславів (тепер Івано-Франківськ)¹²⁸. Наприклад, монахині Чину Святого Василя Великого сприяли освітньо-культурному розвитку населення. Основний акцент у педагогічній діяльності Сестер Василянок було поставлено на релігійне і національне виховання. Монахині засновували захоронки, вселюдні, виділові, фахові школи, учительські семінарії, гімназії, інститути, інтернати, бурси¹²⁹.

Окремі згадки про жіночі релігійні товариства можна зустріти в газетах «Діло», «Мета» та «Нова Зоря». Так, завдяки часопису «Діло» нам відомо, що навесні 1898 р. у Львові було започатковано одне з товариств українських жінок «Вінець почитательок Розп'ятого Ісуса Господа і Його під хрестом страдаючої Матері Діви Марії». Окрім щоденних молитов, члени інституції збиралися кожної першої п'ятниці місяця у церкві Сестер Василянок на коротку промову голови, якого призначав кардинал, читання духовної літератури і спільну молитву.

Як зазначала дослідниця діяльності релігійних жіночих організацій

¹²⁸ Історія сестер чину Святого Василя Великого. URL: <http://www.mykoly-dobrogo.org.ua/sestri-vasiliyanki/istoriya-chinu/> (дата звернення 17.09.2022).

¹²⁹ *Потапюк Л. М.* Діяльність жіночих громад в Україні як джерело забезпечення гендерного паритету (друга половина XIX – перша третина XX століття) // Наукові записки. Серія: педагогіка. 2015. № 1. С. 20.

В. Кочкодан, у наступних роках все частіше вміщувалися аналітичні статті про католицький жіночий рух. Їх автор о. Осип Осташевський вважав, що «у сучасних умовах політизації життя, емансипації, завдання християнських рухів полягає: 1) у вихованні доброї і побожної української матері, повести бій із думкою, що народжувати це зайвий тягар; 2) зміцнювати нові галузі жіночої діяльності: розробити плани господарської розбудови села, навчити жінок організованості, фаховості; 3) дозволити жінкам долучатися до політики, бо і серед жінок-святих такі були (княгиня Ольга, Катерина з Сієни та ін.), але, щоб не завдавати шкоди сім'ї»¹³⁰.

Отже, діяльність більшості перших жіночих товариств мала у своїй основі релігійне підґрунтя. Вони формувалися в тяжких умовах іноземного поневолення та під впливом різних течій (народовецької і русофільської), що певним чином відбилося на характері їх діяльності. Жіночі благочинні товариства мали на меті реалізацію найбільш вагомих для суспільства завдань, пов'язаних перш за все з релігійно-культурною діяльністю. Питання освіти й навчання дітей увесь час перебували в полі зору жіночих організацій, що виникли на Буковині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., а саме «Мироносиці» (1886–1940 рр.), «Кружок українських дівчат» (1902–1905 рр.), «Общество руських женщин» (1894–1910 рр.), «Жіноча Громада» (1906–1940 рр.), «Товариство православних русинок» (1908–1922 рр.). Тому в програмах цих жіночих організацій у центрі уваги стояли питання дошкільного виховання в національному дусі.

2.3. Жіноче товариство «Союз Українок»

У 1917 р. в Галичині, на основі діючих на той час організацій «Жіноча громада» та «Гурт українських дівчат», створено товариство «Союз Українок». Організаційно воно було оформлено в грудні 1921 р. на з'їзді українських жінок у м. Львів. Метою діяльності товариства було піднесення

¹³⁰ Осташевський О. Католицький жіночий рух // Нова Зоря. 1934. С. 4.

рівня освіченості та культури української жінки, заохочення її до самоосвіти, ініціативності, громадської роботи, змагання за рівноправність і самостійність жіноцтва, здобуття незалежності для жіночих організацій, возвеличення імені матері та її ролі в тодішньому суспільстві. За всю історію свого існування, товариство пройшло складний шлях становлення. «Союз Українок» постійно шукав для жіноцтва нові сфери діяльності, які, з одного боку, забезпечували б матеріальне існування більшості жінок, а з іншого – сприяли б піднесенню їхньої культури й освіченості¹³¹. Тому не дивно, що згодом «Союз українок» став найвпливовішим жіночим товариством у Галичині, що нараховувало 60 тис. членкинь і був, пропорційно до кількості населення, найбільшою жіночою організацією в Європі.

Важливим каталізатором процесів емансипації жінок, як не дивно, стала Перша світова війна. Саме вона відкрила для них нові можливості самореалізації як у повсякденному житті (через нестачу чоловічих кадрів), так і на фронті¹³². «Союз Українок» не був виключенням. 20 травня 1918 р. у Львові відбулася нарада товариства. На цьому зібранні пролунали два важливих виступи: «Про значення жіночої організації» (п. Баранова) та «Про економічну організацію» (п. Блажкевич). Перша референтка вказала на значення жіноцтва у «теперішню воєнну добу»: «Видимим знаком того значення є скріплення політичного жіночого руху в Європі. Крім дрібних уступок в користь прав жінок, як допущення жінки до опіки над малолітніми і т.п. ... на Україні і в Росії проголошено повне політичне рівноправ'я жінки з чоловіком. Воєнні обставини втягнули і наше українське жіноцтво в круговерть публічного життя...»¹³³. Ці обставини сприяли розвитку жіночого руху. «Союз Українок» на той момент ще не мав багато філій і кружків у провінції, але вже активно функціонували різні воєнно-філантропічні

¹³¹ *Потапюк Л. М.* Жіночий рух та освіта на Західній Україні: історично-педагогічний аспект // Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2010. вип. 6. С. 17.

¹³² *Ковальчук О., Потапюк Л.* Причини та передумови виникнення жіночого руху в Україні на прикладі жіночих товариств (друга половина XIX – початок XX століття) // Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». 2017. № 37. С. 67.

¹³³ Народи українського жіноцтва у Львові // Діло. 1918. № 115. С. 3.

комітети, такі як опіка над Січовими стрільцями, виселенцями та воєнними сиротами. У своїй промові пані Баранова також підкреслила, що жінкам вкрай необхідно приймати активну участь у загально-культурній, економічній і політичній роботі, щоб здобути більшого впливу в публічному і громадському житті.

Другий виступ порушував проблему болючого стану «руїни нашого села»: «Весь тягар зложений на плечі жінки-селянки, яка до часу війни не брала ніякої участі в громадському житті... Там де населення не висилено всі поля оброблені, всі господарські справи пливуть звичайним руслом, всі справи з військовими, громадськими, судовими і політичними властями нормально налагоджуються. А все те виконують наші жінки, бо мужі на війні...»¹³⁴. Тому пані Блажкевич закликала представників жіночої інтелігенції міст і сіл допомогти робочому сільському жіноцтву та подбати про їх «національне і просвітне освідомлення». «Союз Українок», у свою чергу, зобов'язався подати всі необхідні теоретичні та практичні відомості. Таким чином, на нараді було ухвалено рішення організувати курси організаторів укладених «Сільським Господарем» (10–15 червня) та налагодити інформаційні виклади для учениць семінарії, гімназій і університетів з метою організації селянства.

Отже, після Першої світової війни, коли українське жіноцтво несло велику і незвичайно важливу працю допомоги в шпиталях, таборах, кухнях, яка ще більше посилилася в часи польсько-української війни та безпосередньо після неї, «край почав вкриватися сіткою філій та кружків Союзу Українок. З року на рік поширювалася організація, з року на рік поглиблювалася робота»¹³⁵.

Цінними з цього питання є дослідження М. Дядюк, авторки публікацій з історії України першої половини ХХ ст., зокрема історії українського жіночого руху в Галичині. У своїй монографії «Український жіночий рух у

¹³⁴ Там само. С. 3.

¹³⁵ Давня і нова жіноча організація // Українські щоденні вісті. 1949. № 39. С. 2.

міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю», вона наводить слушний приклад того, як деякі представники громадськості ставилися до питання організації жіночих товариств у післявоєнний час. Під час свого дослідження її увагу привернула стаття автора під псевдонімом «А.Ч.» «Жінка та політика». Автор цієї публікації вважав заснування окремих жіночих товариств безцільним, не визнаючи за ними «рації існування», бо мовляв не бачить інтересів, які єднали б жінок різних суспільних верств і відмінних політичних поглядів¹³⁶. Звісно, українське жіноцтво не залишило осторонь цю заяву, яка ніяким чином не відповідала дійсності. М. Рудницька, відома громадська діячка, що на той момент активно займалася зорганізуванням модерного жіноцтва, зазначила, що у першу чергу жіночі організації потрібні для усвідомлення жіноцтвом його прав і вважала за необхідне підготувати їх до співучасті у громадській та політичній роботі. Бо тільки жіночі організації можуть боротися за суто жіночі інтереси (охорона жіночої праці, охорона материнства та ін.) і відстоювати права жінок у всіх сферах життя.

У 1921 р. у Львові відбувся установчий з'їзд, на якому були присутніми 312 делегаток від різних жіночих організацій Галичини, Волині, Буковини та із закордону. На з'їзді було прийнято статут «Союзу Українок». Це стало значним поштовхом для розвитку організації впродовж 1920-х рр. та розширення її діяльності.

3 березня 1925 р. у Львові з'їзд делегаток «Союзу Українок» та всіх краєвих жіночих організацій дав повну картину незвичайно корисної й інтенсивної діяльності українського жіноцтва. Центральний відділ звітував про діяльність «Союзу Українок» за три роки, тобто від Всеукраїнського Жіночого З'їзду в грудні 1921 р. у Львові: «В порівнянні зі станом за період трьох літ, коли після руїни спричиненої воєнним лихоліттям, стала в краю не ціла десятка жіночих товариств, які або зовсім не проявляли ніякої

¹³⁶ Дядюк М. Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю. Львів, 2011. С. 82.

діяльності, або вели її в скромних розмірах, без ясно наміченої цілі та шляху і некоординовані між собою – теперішній баланс Союзу Українок можна сміло назвати блискучим. Сьогодні Союз Українок об'єднує в собі біля сорока товариств, які творять один нерозривний організаційний ланцюг з одноцільним планом»¹³⁷. Тепер напрямок діяльності просвітницьких жіночих організацій кардинально змінився. Якщо до того вони мали характер переважно гуманітарний і розважальний, то тепер вони вважали своїм головним завданням громадянське виховання жіноцтва шляхом просвітницької та економічної праці.

Після основних дискусії на з'їзді було ухвалено цілу низку резолюцій та завдань, як для львівського центрального відділу, так і організацій в краю. Це стало директивами в їх майбутній праці. Центральний відділ «Союзу Українок» зобов'язувався: 1) підготувати кадри організаторок та інструкторок для ведення просвітних і фахових курсів по селах; 2) видавати жіночий часопис; 3) відкрити жіноче бюро праці. Завданням філій було перевести реєстрацію жіночих інтелігентних сил у повіті і втягнення їх до як найбільш інтенсивної участі в громадянській роботі, поширення організації на селі через співпрацю з читальнями «Просвіти», через господарські курси і організування жіночих зібрань, які розбуджували би у сільського жіноцтва зрозуміння щодо громадських справ.

Отже, попри всі негаразди та критику окремих кіл населення товариство «Союз Українок» активно розвивалося. Воно організовувало курси інструкторок, курси гігієни жінки й дитини, фахові курси жіночого господарства, кравецтва, трикотарства тощо. Це стало не тільки важливим організаційним засобом, але й давало жінкам змогу підвищити свої кваліфікації та зробили багато для повного й економічного піднесення.

У 1922 р. друкованим органом «Союзу Українок» став «Жіночий вісник», згодом тематична сторінка «Громадського вісника», редактором якого була М. Рудницька, авторами – О. Залізнякова, Н. Суровцева,

¹³⁷ Зріст жіночого руху // Діло. 1925. № 63. С. 3.

М. Струтинська¹³⁸. Серед активних українських діячок жіночого руху слід згадати О. Федак-Шепарович. Вона ввійшла до організаційного комітету З'їзду українських жінок 22–23 грудня 1921 р. у Львові, що започаткував «Союз Українок». Із 1924 до 1939 рр. була заступницею голови Союзу та директоркою жіночого видавничого кооперативу цієї громадської організації. Тісно співпрацювала з такими персоналіями, як О. Кисілевська, К. Гриневичева, І. Блажкевич. Разом з М. Рудницькою редагувала часопис «Жінка». Відомо й про роботу О. Федак-Шепарович в «Українському комітеті допомоги безробітним та убогим», що з'явився у Львові в міжвоєнний період.

Намагаючись протистояти тенденції антиінтелектуалізму в краї, «Союз Українок» підтримав заснування у Львові в жовтні 1924 р. Українського товариства жінок з вищою освітою, куди ввійшла Олена, Марія та Софія Федак. У складі Товариства О. Федак-Шепарович, через публічні доповіді, реферати намагалась залучати жінок із середньою освітою до продовження навчання в університетах Європи. Саме Олена Федак-Шепарович була однією з перших, хто правильно розставив акценти щодо сутності українського фемінізму, зазначаючи: «Завданням української феміністки являється праця, ... позитивна, громадська праця з народом і для народу. Тоді здійснення всіх наших ідеалів, тобто визволення нашого народу, буде рівночасно цілковитим визволенням української жінки»¹³⁹.

Як відмітила інша відома активістка українського жіночого руху в Україні та організатор-референт «Союзу Українок» О. Кисілевська у статті «На маргінесі жіночого руху» (1926): «Крім зборів та анкет другим етапом роботи на цьому полі є заснування жіночих гуртків: секція при читальнях чи кооперативах, або окремих, як кружки «Союзу Українок». Є багато прихильників цієї останньої методи, але й не менше є тої думки, що творення окремих жіночих гуртків є зайве, що жінки повинні працювати якраз разом з

¹³⁸ Павлюх М. Жіночий рух в Галичині. Українські визначні жінки // Народознавчі зошити. Серія історична. 2014. № 2. С. 311.

¹³⁹ Бєжук О. Жіночі історії родини С. Федака // Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С. З. Ґжицького. 2015. Т. 17. № 4. С. 370.

чоловіками. Гадаю, що перша метода доцільніша. Жіноцтво мусить спершу осмілитись, освоїтись новим положенням, мусить мати змогу вільно в власному гурті збиратися, обговорювати не одну спеціально жіночу тему, а щойно згодом зможе вповні використати свої права і стати попліч з чоловіком»¹⁴⁰.

У 1928 р. головою «Союзу Українок» стала М. Рудницька – професор Високого педагогічного інституту у Львові, член ЦК найвпливовішої легальної політичної партії Галичини – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), депутат від УНДО до польського Сейму у 1928–1935 рр. Пані Мілена була головним ідеологом українського жіночого руху міжвоєнного часу. Вона підкреслювала, що багато питань, які турбують жіноцтво державних народів, для українців є неактуальними, бо на перший план в умовах української дійсності виходить «національне усвідомлення жіноцтва»¹⁴¹.

У період Голодомору 1932–1933 рр. М. Рудницька була обрана заступником голови Українського громадського комітету рятунку України, який постав 25 липня 1933 р. у Львові за участі представників політичних, наукових, культурно-освітніх, економічних та інших установ і організацій українців Західної України. Створення неурядової організації, до якої увійшли впливові люди сучасності вселяло надію на організування масштабної міжнародної допомоги голодуючим УСРР¹⁴².

Головним завданням комітету було розповісти світові про масовий голод на українських землях у складі СРСР та організувати масштабну допомогу голодуючим. М. Рудницька була однією з тих, хто активно займалися організуванням допомоги голодуючим. Їй вдалося, за сприяння

¹⁴⁰ *Кисілевська О.* На маргінесі жіночого руху // Діло. 1926. № 102. С. 2.

¹⁴¹ *Гавришко М.* Галицькі феміністки 1930-х: нацистське «Кухня-Церква-Діти» не для нас. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/4d1b2_eeed4e08/ (дата звернення: 30.09.2022).

¹⁴² *Чайківська М.* Мілена Рудницька, або та, що відкривала очі Європі на геноцид українців. URL: <https://photo-lviv.in.ua/milena-rudnytska-abo-ta-scho-vidkryvala-ochi-evropy-na-henotsyd-ukrajintsiv/> (дата звернення: 11.10.2022).

інтернаціональних жіночих організацій й підтримки впливових українських політичних діячів за кордоном, переконати тодішнього президента Ліги Націй – прем'єр-міністра та міністра закордонних справ Норвегії доктора Югана-Людвіга Мовінкелея – винести питання допомоги голодуючим радянської України на обговорення Ради Ліги Націй: «Оминаючи дбайливо політичну сторінку справи і маючи головною на меті поміч для своїх земляків, які вмирають тепер мільйонами, без ніякої допомоги від цивільного світу, прохаємо вас імені цих невинних жертв поставити у хвилині, коли йтиме дискусія у Лізі Націй про вступ Советів до неї, такі умовини щодо прийняття їх до Ліги – Нехай советський уряд змінить у відношенні до України свою політику, яка є причиною страшного голоду і нехай дозволить на міжнародну поміч голодним»¹⁴³.

У червні 1934 р. «Союз Українок» з успіхом провів у Станіславові Жіночий Конгрес на честь 50-річчя заснування першого жіночого товариства, в якому взяли участь представниці всього організованого українського жіноцтва з різних країн українського поселення, включаючи США й Канаду: «Між нами є делегатки з Буковини, Закарпаття, Америки, Канади, еміграції, нема тільки представниць Великої України. Всі ми сестри, що мають спільну мову і спільну Історію. Ніхто в нас не вирве віри в краще українського народу, добутої кров'ю синів і чоловіків наших»¹⁴⁴. Учасниці Конгресу засвідчили відданість «Найвищому Національному Ідеалові».

Організувати таке масштабне дійство було дійсно складно. Для цього було чимало перешкод, зокрема зі сторони представників преси та деяких кіл громадянства, що висловлювали недовірливість, а інколи навіть сильну не прихильність до майбутнього Жіночого Конгресу. У травні 1934 р., тобто майже перед самим початком вище згаданої події, в газеті «Діло» вийшла стаття ««Назадицтво» й «опортунізм» Союзу Українок», автором якої була

¹⁴³ Українські жінки проти Советів. Лист голови Союзу Українок до голови міжнародної організації жінок // Діло. 1934. № 250. С. 3.

¹⁴⁴ Могутня маніфестація жіноцтва. Другий день Українського Жіночого Конгресу // Діло. 1934. № 167. С. 2.

М. Рудницька. Ця спроба донести правду до загалу була не першою, у часописі вже не одноразово з'являлися схожі статті та звернення до преси, але ця публікація давала рішучою відповіддю на всі звинувачення: «Сьогодні розглянемо закиди, поставлені Жіночому Конгресові соціалістами, радикалами та націоналістами. Радикальний «Громадський Голос» відмовляє права львівському жіночому проводові скликати Український Жіночий Конгрес тому, що на його думку організаторки Конгресу не мають нічого спільного з піонеркою українського жіночого руху, Наталією Кобринською, з якої іменем і діяльністю пов'язаний цей ювілейний Конгрес... Ніхто з кругів зорганізованого жіноцтва не перечив ніколи, що Н. Кобринська була під впливом гурта Драгоманів–Франко–Павлик. Одначе з другого боку годі твердити, як це робить «Громадський Голос», що Кобринська була «послідовною, активною соціалісткою», що була соціалісткою в марксистському розумінні... Рішаючим у даному випадку є те, що Кобринська перейшла до української! Не як піонерка соціалізму, а як піонерка жіночого руху і як таку шанує її українське зорганізоване жіноцтво. Хіба ж перше жіноче товариство, основане Кобринською 1884 р. в Станіславові під назвою «Товариство руських женщин», мало що-небудь спільного з соціалістичною ідеологією, хіба воно гуртувало жінок соціалісток? І коли б навіть справді Кобринська була «послідовною активною соціалісткою», то ми не відбирали би право цілому українському жіноцтву віддавати пошану її пам'яті?»¹⁴⁵.

На жаль, це було далеко не єдине звинувачення в бік організаторок Жіночого Конгресу. Окрім «Громадського Голосу», низка критичних статей вийшли в націоналістичній пресі, таких як «Вісті» та «Студентський шлях». Як з жалем констатувала М. Рудницька, що хоч «Союз Українок» і намагався дослухатися до кожного голосу, особливо до думок молодого покоління жінок, з надією почути слухні думки про новий зміст жіночої організації або хоча б про нові методи праці. Але все було марно, адже «В них не тільки не

¹⁴⁵ Рудницька М. «Назадництво» й «опортунізм» Союзу Українок // Діло. 1934. № 93. С. 3.

можна знайти ніяких нових думок, ніякої програми, але вони грішать також неймовірним, просто непристойним незнанням навіть найбільше примітивних відомостей про те, чим був і чим є жіночий рух у світі і в нас»¹⁴⁶.

Загальний З'їзд «Союзу Українок» у 1935 р. мав на меті відстояти резолюції, проголошені під час Українського Жіночого Конгресу, які підтверджують головні засади українського жіночого руху і вказують жіноцтву, зорганізованому в лавах Союзу Українок, напрямки на подальшу діяльність: «приймаємо такі постанови, як програму своєї праці на черговий рік: 1) Поширити організаційну сітку через заснування нових кружків Союзу Українок на переїну сільських жіночих гуртків, що існують під фірмою жіночих секцій при інших товариствах, на статутіві кружки Союзу Українок; 2) Поглибити організацію: а) через удержування постійних платних організаторок при Матірному Товаристві і по змозі при Філіях самостійно або разом з нашими господарськими установами; б) через систематичну люстрацію Філій Головним Виділом і Кружків Філіями; в) через курси для провідниць села уладжені Філіями, зокрема курси діло- і книговодства; 3) Укладати впродовж найближчих двох років у всіх Філіях повітові «Свята Селянки» по плану виробленому Головним Виділом»¹⁴⁷.

Отже, праця «Союзу Українок» набирала обертів. Деякі курси проводили спільно з іншими ініціативами. Зокрема, товариством «Сільський господар»: «Справа господарської праці серед сільських господинь є здавна журбою С. Г. Треба було довгого часу, щоб цю справу С. Г. перевів тут і том у діло. Та коли перед С. Г. стануло питання, котра з організацій має виключно зайнятись управою сільськогосподарської праці серед господинь, наші установи порозумілись і поставили справу так, що це має робити С. У. у тісному порозумінні з С. Г.»¹⁴⁸. У програмі були вивчення хатнього і

¹⁴⁶ Там само. С. 3.

¹⁴⁷ Резолюції Загального З'їзду Товариства «Союз Українок» у днях 29 і 21 березня 1935 року // Діло. 1935. № 80. С. 3

¹⁴⁸ Українське жіноцтво робить підсумки своєї праці // Діло. 1935. № 76. С. 4.

городнього господарства, основ гігієни, опіка дітей у дошкільних установах.

Слід відмітити, що взаємини «Союзу Українок» з іншими жіночими організаціями і громадськими товариствами були добрі. Світогляд керівництва, який завжди був заснований на почуттях патріотизму й на суто демократичних позиціях та змаганнях за більші права жінок в громаді, не знайшов зрозуміння серед деяких католицьких кіл. Завжди знаходились ті, кому не подобалась діяльність товариства та ідеї, які воно пропагувало. У 1936 р. на шпальтах газети «Діло» з'явилася критична стаття «Головному Виділові «Союзу Українок» і голові пані М. Рудницькій до відома» М. Дзеровича – лікаря, громадського та церковного діяча, голови Генерального Інституту Католицької Акції. Він стверджував, що головне відділення Союзу не дотримується тих резолюцій, які були проголошені під час Українського Жіночого Конгресу, зокрема тієї частини, де стверджувалося, що: «признає велику роль, яку в житті кожної нації, зокрема недержавної, грає Церква як державотворчій чинник, зберігаючи і плекаючи моральні й культурні цінності народної душі»¹⁴⁹. М. Дзерович впевнений, що за тією резолюцією, свідомо чи несвідомо, українські жінки, які мають «нескрystalізований християнський світогляд», йдуть у напрямі цілковитого злібералізування: «верхівка Союзу Українок приспала і скривила правильний погляд жіноцтва на ті справи». Також він підкреслює, що товариство свідомо залишило «поза скобками» М. Колтунюкову, Е. Тишинську, І. Пагрову та інших діячок, що «мали відвагу в цей чи інший спосіб замаркувати свій християнський світогляд»¹⁵⁰.

У жовтні 1937 р. на загальному з'їзді Союзу Українок у Львові був створений Всесвітній Союз Українок, який мав стати центром усіх українських жіночих організацій. Головою ВСУ було обрано М. Рудницьку¹⁵¹.

¹⁴⁹ Дзерович М. Головному Виділові «Союзу Українок» і голові пані М. Рудницькій до відома // Діло. 1936. № 52. С. 6.

¹⁵⁰ Там само. С. 6.

¹⁵¹ Гембаровська І. Становлення жіночого руху в Західній Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Магістр. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. 2015. Вип. 23. С. 202.

Вона, на відміну від інших громадських активісток свого покоління, зрозуміла, що жіноча участь у громадській науковій та політичній праці вимагає від жінок, не міняючи свого власного автономного «Я», брати участь у всіх проявах людського життя¹⁵².

1938 рік став роком гірких випробувань, на жаль, вже останніх для товариства. Все почалось з того, що польська влада заборонила на кілька місяців діяльність «Союзу Українок». Про цю скорботну подію було написано чимало статей. У публікації «Розв'язання Союзу Українок», зазначалося: «Удар, який настиг Товариство «Союз Українок», викликав величезне вражіння між жіноцтвом, зокрема сільським. Коли говорити з селянками про розв'язання, точніше завіщення Союзу Українок, вони не можуть скрити своїх почувань і просто плачуть з жалю за своїм товариством. Неменший відгук спричинила ця подія і між інтелігентським жіноцтвом у повітових осередках. Загалом щойно тепер виявилось велике прив'язання українського жіноцтва до своєї організації та велика пошана до неї навіть у тих одиниць, що досі не були членами. В тих селах і містечках, де досі не було Союзу Українок, жіноцтво просто соромиться цього і заявляє, що тепер, коли дали змогу працювати, то ми і в себе зараз залежимо Союз Українок»¹⁵³. Слід відмітити, що потрясіння, викликане припиненням діяльності «Союзу Українок», не паралізувало волю і не спричинило психічне заломлення серед жінок краю. Радше навпаки: серед широких мас жіноцтва можна відчутти певне піднесення і завзятість, бо як було прийнято казати «ми пройшли не перший вогонь». Такій стійкості та незламності духу можна тільки позаздрити. У 1939 р. з приєднанням Західної України до УРСР «Союз Українок» був ліквідований.

Отже, виховання національної свідомості було одним із завдань «Союзу Українок». Однією із провідних ідей цієї організації було становлення вільної Української держави. За роки своєї діяльності товариство

¹⁵² *Потанюк Л. М.* Жіночий рух та освіта на Західній Україні: історично-педагогічний аспект // Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2010. Вип. 6. С. 18.

¹⁵³ Розв'язання Союзу Українок // Діло. 1938. № 147. С. 1.

пройшло тернистий шлях: повоєнні роки, голод, панування більшовицької влади та знищення інтелігенції. Але згуртоване українське жіноцтво не стояло осторонь, а сміливо відстоювало волю та гідність свого поневоленого народу. Попри всі складнощі і виклики долі «Союзу Українок» вдалося створити фахові курси та гуртки, де жінки та дівчата навчалися кулінарії, крою, шиттю, вишиванню тощо. У 1930-х рр. товариство налічувало близько 60 тис. учасниць і було однією із найбільших жіночих організацій в Європі.

РОЗДІЛ 3

ЖІНОЧІ БЛАГОДІЙНІ ТОВАРИСТВА НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

3.1. Розвиток системи благодійних установ імператриці Марії

У першій половині XIX ст. найбільш повно проявлялася діяльність Відомства установ імператриці Марії. Воно було засноване за ініціативою дружини імператора Павла I Марії Федорівни, яка активно займалася доброчинністю. У 1828 р. всі навчальні і благодійні заклади, які перебували під її безпосередньою опікою, утворили особливе відомство – IV відділення Власної його імператорської величності Канцелярії. Із приєднанням до нього деяких інших закладів, це об'єднання в 1854 р. отримало назву «Відомство установ імператриці Марії». Відомство мало широку програму благодійної діяльності, яка об'єднувала державні кошти та приватні внески. Проте, приватна благодійність сановних осіб та найзнатніших і найбагатших верств дворянства залишалася цілковито у межах суспільного догляду, що організовувався на державні кошти і під державним контролем, та не обіймала широкі верстви населення.

У першій половині XIX ст. Відомству підпорядковувалося 228 благодійних, навчальних і кредитних закладів, з яких близько двадцяти – в українських містах¹⁵⁴. А вже на початок XX ст. Відомство імператриці Марії налічувало 247 сирітських закладів. Таким чином, в 1900 р. у 63 притулках, що діяли в Україні, виховувалися 2117 дітей¹⁵⁵.

До особового складу опікунств обов'язково входили представники влади, духовенства, чиновники. Очолювали губернські опікунства губернатори, почесними членами були архієпископи та єпископи. Дійсними

¹⁵⁴ *Кравченко О. В.* Дитячі притулки Відомства установ імператриці Марії в Україні // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Історія». 2010. № 908. Вип. 42. С. 104.

¹⁵⁵ *Лялюк Г.* Опікунсько-виховна діяльність інституційних установ на початку XX ст. // Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 28. Т. 2. С. 255.

членами опікунств були дружини губернаторів, віце-губернатори, міські голови, директори народних училищ, голови губернських земських управ, опікуни та опікунки притулків, директори губернських притулків. До повітових опікунств входили повітові справники, голови повітових земських управ, міські голови, інспектори місцевих народних училищ, повітові лікарі, опікунки чи опікуни притулків та директори притулків.

Отже, одним із напрямків діяльності Відомства установ імператриці Марії була організація опіки, виховання і освіти дітей через діяльність виховних будинків і притулків. Так, у м. Одеса в 1867 р. відкрився дитячий притулок імені «Государині Імператриці Марії Федорівни». У ньому було влаштовано пральню, кімнату для прасування білизни, рукодільний клас, пташник і корівник для догляду за тваринами. Згодом, на основі денного притулку «Ясла», відкритого в Одеському притулку імені Марії Федорівни наприкінці 1904 р., 6 грудня 1909 р. з'явився дитячий притулок імені цесаревича Олексія Миколайовича¹⁵⁶.

В Одесі, крім притулку, функціонувала школа для сліпих. 11 квітня 1887 р. за ініціативою 17 членів-засновників «Одеського відділення Маріїнського опікунства допомоги сліпим дітям» обрано членів правління: Н. Зелену – дружину градоначальника контр-адмірала П. Зеленого, міського голову Г. Маразлі, губернського ватажка дворянства І. Куриса та ін. На першому засіданні було прийняте рішення про відкриття школи для 10 сліпих хлопчиків. З цією метою один з місцевих мешканців – дворянин М. Маврокордато пожертвував 1 тис. руб. для наймання приміщення та початкове обладнання. Школа почала функціонувати 1 грудня 1887 р. Усього в Російській імперії на 1891 рік діяло 11 училищ (шкіл) для сліпих, зокрема в Києві, Харкові, Кам'янці-Подільському та Одесі¹⁵⁷.

¹⁵⁶ *Кравченко О. В.* Добродійні товариства опіки дітей в Одесі // Скарбниця української культури. Чернівці. 2007. Вип. 8. С. 122.

¹⁵⁷ *Кравченко О. В.* Одеське жіноче благодійне товариство та опіка над дітьми-сиротами у ХІХ столітті // Гендерна політика міст: історія і сучасність. 2013. Вип. 4. С. 126.

За ініціативою Відомства у Подільській губернії було відкрито притулок. Перше зібрання для відкриття притулку у Кам'янці-Подільському відбулося ще на початку 60-х рр. XIX ст. Однак, саме Подільське попечительство дитячих притулків було засновано лише у 1869 р., а притулок відкрився 16 квітня 1882 р. Він був розрахований спочатку на 16 дітей і передбачався, відповідно до Положення про притулки 1839 р., лише для денного перебування дітей від 3 до 10 років. У 1891 р. було затверджено нове Положення про дитячі притулки. На відміну від Положення 1839 р. у притулках могли перебувати діти у віці 3–12 років. Кам'янець-Подільський притулок фінансувався за рахунок щорічних членських внесків, грошових, речових та продуктових пожертвувань від приватних осіб, орендної плати за частину будинку притулку, яку здавали у найм, допомоги від міста, відсотків від капіталу притулку, доходів від лотереї, розважальних заходів на користь притулку та інших джерел¹⁵⁸.

Наприкінці XIX ст. в Російській імперії при притулках Відомства існували ремісничі класи (в Житомирі), ремісничі школи (в Сімферополі при сирітському домі А. Фабра), кулінарні школи (в Одеському імені Марії Федорівни притулку з 1874 р., у Чернігівському притулку з 1898 р.), школи домоводства (з 1900 р. відкрита при Кам'янець-Подільському притулку).

Також слід згадати Верхньо-Писаревський дитячий притулок Волчанського повіту Харківської губернії. Він був заснований у 1900 р. та брав опіку над круглими сиротами та сиротами, що мали родичів. У 1910 р. повітова опіка видавала близько 50 грошових допомог дітям, що жили вдома чи утримувались в притулках: у Волчанському – 20 дітей, у Верхньо-Писаревському – 130. Притулок мав при собі: «участок в 20 десятин, где дети ведут все огородные, садовые, полевые, луговые и лесные работы, ухаживают за своими лошадьми, коровами, свиньями и птицами. Из ремесел проходится

¹⁵⁸ *Сербалюк Ю. В.* Благодійна та освітньо-виховна діяльність закладів Установ імператриці Марії у Кам'янці-Подільському наприкінці XIX – на початку XX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. С. 390.

сапожное и плетение из лозы»¹⁵⁹. Залучаючи дітей до активної праці «Приют стремится выпустить здоровых, грамотных, работоспособных и подготовленных для трудовой деревенской жизни людей»¹⁶⁰. Піклувальницею притулку з моменту його заснування була Е. Ребиндер.

Прищеплення любові до праці та відкриття ремісничих майстерень стало загальною тенденцією для багатьох дитячих притулків, що знаходилися під патронатом Відомства установ імператриці Марії. В «Отчете за 1898 г. по ведомству детских приютов» зазначалося, що: «приютское ведомство задается целью не только дать приют призреваемым детям, но вооружить их необходимыми знаниями для самостоятельного существования, при чем в последнее время обращено особенное внимание на организацию в приютах ремесленно-технического образования, то станет очевидной огромная польза, приносимая обществу деятельностью приютского ведомства, по этому понятными являются симпатии и поддержка, оказываемый этой деятельности со стороны общества»¹⁶¹.

Одним з останніх міських притулків Відомства установ імператриці Марії на українських землях був притулок-корабель імені цесаревича Олексія, заснований 21 вересня 1908 р. Ініціатором створення такого незвичайного закладу став член гуртка Ліги оновлення флоту О. Млинарич, який виношував ідею його створення з початку ХХ ст. Із перших днів перебування на шхуні, хлопців віком від дев'яти до десяти років навчали як шкільним дисциплінам, так і морській справі: в'язанню морських вузлів, роботі з парусами, умінню користуватись компасом та лоцією. Загальний курс навчання тривав три–чотири роки¹⁶².

¹⁵⁹ Верхне-Писаревский детский приют Волчанского уездного попечительства детских приютов ведомства Императрицы Марии // Киевлянин. 1910. № 1020. С. 8.

¹⁶⁰ Там само. С. 8.

¹⁶¹ Новости // Киевлянин. 1900. № 290. С. 3.

¹⁶² Савочка А. М. Дитячі притулки відомства установ імператриці Марії в Таврійській губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Історичний архів. Наукові студії: 36. наук. пр. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили. 2010. Вип. 5. С. 53.

Отже, переважна більшість притулків називалася іменами царських осіб – імператорів чи представників династії Романових: Миколи I, Олександра II, Олександра III, Олексія Миколайовича, Марії Олександрівни, Марії Федорівни, Олександри Миколаївни. Притулки хоч і не мали систематичного характеру, але виконували важливу місію в утримуванні та піклуванні дітей-сиріт. Адже в притулках приділялася особлива увага майбутньому їх вихованців. Фінансування закладів відбувалося завдяки приватним пожертвам, членським зносам, часткової оренди приміщення та безпосередньо з державної системи підтримки цих установ.

Щодо освітніх закладів Відомства установ імператриці Марії, їх можна умовно поділити на три розряди: вищий, середній та нижчий. I розряд – для доньок спадкових дворян та осіб, що мали військові і громадські чини не нижче штаб-офіцерів; II розряд – для доньок дворян, військових і громадських обер-офіцерів, почесних громадян і купців; III розряд – для всіх інших доньок вільних чинів, але, переважно, нижчих. З тих, що функціонували на українських землях, до вищого розряду належали Інститути шляхетних дівчат у Харкові, Полтаві, Одесі та Києві. До другого розряду належали Київське училище графині Левашової і Севастопольське училище для доньок офіцерів Чорноморського флоту. Нижчу ступінь займали жіночі училища в Катеринославі, Маріуполі, Одесі, Полтаві, Харкові, Херсоні і Миколаєві.

Характерною рисою майже для всіх закладів першого розряду в Україні було те, що спочатку вони створювалися за ініціативою місцевого дворянства, але згодом, через нестачу фінансування на етапі будівництва або в перші роки свого існування, були взяті під протегування Відомства установ імператриці Марії. Тільки Київський інститут шляхетних дівчат став першим і єдиним на території України жіночим закладом, який відкрився повністю завдяки підтримці уряду. Таким чином, можна зробити припущення, що утримання такого роду закладів не було можливим лише за громадські кошти та приватні

внески. Підтримка з боку уряду, а саме підпорядкованість Відомству, давало додаткові права й грошову допомогу.

За устроєм інституту шляхетних дівчат були більш-менш схожими між собою. Так, всі вони мали відносно невеликий розмір. Бюджет освітніх закладів складався із коштів дворянства, допомоги уряду, приватних пожертвувань та прибутків міст та плати за навчання. Але тут були і свої розбіжності. Наприклад, джерела утримання Одеського дівочого інституту були дещо іншими, ніж в Харківському та Полтавському. Якщо в Полтаві та в Харкові матеріальна підтримка уряду була основним джерелом прибутку, то в Одесі бюджет постійно поповнювався таким чином: з відсотків, взятих з капіталу Бессарабської області – 6 тис. руб.; з податку, що збирався з татар Таврійської губернії – 4 тис. руб.; з прибутків міст – Таганрогу – 3 тис. руб., Кишиніва, Ізмаїла та Одеси – по 2 тис. руб. з кожного; з Херсонського приказу громадського піклування – 6 тис. руб. За це вкладники отримували право влаштувати в інститут певну кількість пансіонерок, пропорційну внесеній ними сумі¹⁶³.

Також спостерігалися відмінності і в сплаті за навчання. Якщо в Одеському інституті внесок складав 300 руб. за рік¹⁶⁴, то в Київський інститут щорічно учні заможних батьків мали сплачувати за навчання від 800 до 1000 руб. Щоб стати вихованкою інституту, необхідно було внести наперед піврічну плату. У «пансіон» зараховували тільки при наявності «приданого»: дюжина сорочок і білих хусток, 12 пар панчіх, 6 простирадл і стільки ж рушників, 4 серветки, 2 срібні ложки (столова і чайна), срібні ніжик і виделка, довідка про щеплення від віспи¹⁶⁵.

¹⁶³ Сухенко Т. Інститути шляхетних дівчат в Україні в XIX ст. // Етнічна історія народів Європи. 2011. №7. С. 81.

¹⁶⁴ Добровольська В. А. Навчання в інститутах шляхетних дівчат Півдня України другої половини XIX – на початку XX століття // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. праць. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. Вип. 3. С. 115.

¹⁶⁵ Історія Київського Інституту Шляхетних Дівчат. URL: <https://icca.kiev.ua/about/istoriya-kijivskogo-institutu-shlyahetnih-divchat.html> (дата звернення 05.10.2022).

Створення і підтримка таких інститутів шляхетних дівчат стало важливим кроком у розвитку освіти. Це дало доступ до навчання більшої кількості дівчат, які згодом ставали засновницями нових жіночих навчальних закладів та могли здійснювати свою діяльність на основі порядку, поглядів, традицій, які запозичили під час свого навчання. Крім того, жіночі школи сприяли розповсюдженню західноєвропейської культури в державі.

Але були й певні негативні моменти. Зокрема, інститути мали переважно становий характер і традиційну програму виховання. Наприклад, у Катеринославщині на початку 1870-х рр. виникла ідея відкрити дворянський пансіон при Маріїнській гімназії. А на XXIV черговому Катеринославському губернському земському зібранні у грудні 1889 р. гласний О. Поль запропонував клопотати перед урядом про надання вже Маріїнській жіночій гімназії статусу дворянської, без права допуску до неї осіб, які не мали шляхетного статусу¹⁶⁶. Звісно, через прояви такої класової політики, кількість учениць, яких і так було не дуже багато, поступова зменшувалась. У 1903 р. у Київському, Харківському, Полтавському, Одеському інститутах шляхетних дівчат навчалось тільки 1140 учениць¹⁶⁷.

Перший загальний для всіх училищ «Устав женских учебных заведений ведомства учреждений императрицы Марии» вийшов у 1855 р. в Санкт-Петербурзі. З передмови «Главному Совету женских учебных заведений» ми дізнаємося, що «желая утвердить общественное воспитание девиц на прочных началах, соответствующих современным потребностям и успешнейшему направлению сей важной отрасли народного образования, признать необходимым для женских учебных заведений ведомства учреждений Императрицы Марии... начертать один общий устав»¹⁶⁸. Тобто

¹⁶⁶ *Кочергин І.* Маріїнська гімназія – перший навчальний заклад для дівчат на Придніпров'ї. URL: https://www.dnipro.libri.dp.ua/index.php?route=information/news/info&news_id=103 (дата звернення: 08.09.2022).

¹⁶⁷ *Добровольська В. А.* Навчання в інститутах шляхетних дівчат Півдня України другої половини XIX – на початку XX століття // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. праць. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. Вип. 3. С. 116.

¹⁶⁸ Устав женских заведений ведомства учреждений императрицы Марии. Санкт-Петербург: Типография Опекунского совета, 1855. С. 3.

новий статут, укладений IV відділенням Власної його імператорської величності Канцелярії, скасовував раніше прийняті версії, які були видані в різні часи. Він не був довічним, а мав діяти всього три роки з моменту його прийняття.

Статут неодноразово змінювався і доповнювався. Так, в одному з томів «Полного собрания законов Российской империи» Олександр II видав Закон від 9 січня 1862 р. про «Высочайше утвержденный Устав для приходящих девиц ведомства Учреждений Императрицы Марии», в якому затвердив новий статут училищ для прихожих дівчат Відомства установ імператриці Марії. У першому розділі статуту «Цель, состав и управление» було зазначено: «Состоящая в ведомстве Учреждений Императрицы Марии училища для приходящих девиц имеют цель доставить возможность, не отлучая детей от семейной жизни, давать им образование, соответствующее будущим их потребностям»¹⁶⁹. У другому розділі «Учебная часть» перелічувалися предмети, які були включені в обов'язкову програму навчання, а саме: Закон Божий; географія; історія; спів та танці; арифметика і геометрія; російська мова та словесність; французька та німецька мова; жіноче господарське рукоділля тощо.

У положенні, затвердженому імператором Олександром II від 5 червня 1870 р. вказано, що всі училища 1-го розряду перетворювалися на гімназії під особистим заступництвом імператриці Марії Олександрівни. У 1900 р. були внесені зміни в параграфі 47 дійсного статуту, а саме: «Служащие не меньше трех лет в женских гимназиях ведомства учреждений Императрицы Марии лица, а из вольнонаемных служащих – преподаватели и преподавательницы сих гимназий, при том же предварительном трехлетнем сроке службы, могут определять своих дочерей на бесплатное обучение во все гимназии ведомства, независимо от места службы, но не иначе, как по определению

¹⁶⁹ Высочайше утвержденный Устав для приходящих девиц ведомства Учреждений Императрицы Марии. Закон №37849 от 9 января 1862 г. // Россия. Законы и постановления. Полное собрание законов Российской империи. [Собрание 2-е. С 1825 по 1881 г.]. В 53 т. Т. 37. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1865. С. 22.

конференції і с утвердження попечителя гімназії. Принятія на сем основанні учениці пользуются бесплатным обучением впредь до окончания курса в случае выхода в отставку или смерти их родителей»¹⁷⁰.

Власне Маріїнськими гімназіями слід вважати середні навчальні заклади для дівчат, підпорядковані Відомству установ імператриці Марії. Згодом, до заснування середніх жіночих шкіл долучилися духовне відомство та Міністерство народної освіти. Саме серед закладів останнього теж зустрічаються Маріїнські жіночі училища, пізніше перейменовані в гімназії. Проте, як зазначила у своїй статті Т. Тронько, у цьому випадку назва «Маріїнська» є власною, «дарованою» або «дозволеною» окремою постановою Міністерства на честь імператриці Марії¹⁷¹.

В Україні впродовж другої половини ХІХ ст. було засновано лише чотири гімназії Відомства: Київські – Фундуклеївська і Подільська, Житомирська та Кам'янець-Подільська. З того ж Указу відомо, що в Київсько-Фундуклеївському училищі «курс учения разделен на низшее и высшее отделение, с учреждением в каждом по 3 годичных класса». Це був середній загальноосвітній заклад, заснований у 1860 р. в Києві та перша в місті жіноча гімназія. Її піклувальником став київський купець та домовласник А. Слинко. Внески членів особового складу опікунств відігравали важливу роль у поповненні бюджету: «Почетный блюститель Фундуклеевской женской гимназии и состоящего при ней пансиона графини Левашовой, потомственный почетный гражданин М. Б. Гальперин пожертвовал в пользу означенных учреждений 1500 рублей»¹⁷².

12 березня 1866 р. Олександр II затвердив рішення Головної ради про заснування на основі статуту 9 січня 1862 р. Житомирської і Кам'янець-Подільської гімназій на 210 учениць кожна.

Як вже згадувалось раніше, іноді були заклади, засновані не

¹⁷⁰ Об изменении устава училищ для приходящих девиц (ныне женских гимназий) ведомства учреждена Императрицы Марии // Киевлянин. 1900. № 47. С. 2.

¹⁷¹ Тронько Т. Діяльність в Україні жіночих гімназій Відомств установ імператриці Марії (друга половина ХІХ ст.) // Сіверянський літопис. 2014. С. 290.

¹⁷² Новости // Киевлянин. 1900. № 171. С. 2.

Відомством безпосередньо, але як такі, що потребували фінансової підтримки з боку уряду. Наприклад, у Миколаєві в 1863 р. почало працювати жіноче училище. Подібні заклади призначались для дівчат, родини яких не могли собі дозволити дороговартісну освіту. Навчання було платним. В училищах платили за одну ученицю 12 руб. на рік¹⁷³. Лише згодом у 1870 р. навчальний заклад взяла під свій патронат імператриця Марія Федорівна. Вона не просто опікувалась училищами, а й виділяла кошти на їх утримання. Тому училища стали називати Маріїнськими. Вихованки навчались грамоті, читанню й математики. Крім цього їм викладали рукоділля, малювання й креслення. Все це в майбутньому могло знадобитися під час освоєння майбутньої професії.

Таким чином, заснування жіночих гімназій для учениць усіх станів у системі Відомства установ імператриці Марії, перш за все, відповідало викликам суспільства, яке потребувало запровадження нових підходів до організації жіночого виховання. Започаткувавши нові заклади, Маріїнське відомство забезпечило законодавчу базу для їх діяльності та допомогло коштами.

3.2. Становлення приватних жіночих благодійних товариств на Півдні України

Південь України входив до складу Російської імперії. Створення приватних благодійних організацій до реформи 1861 р. було вкрай складним через вороже ставлення царизму щодо розвитку суспільної ініціативи. У березні 1848 р. Микола I, злякавшись наслідків революційного руху в країнах Західної Європи, фактично наклав заборону на створення нових приватних благодійних організацій. Але й до 1848 року процес створення благодійних

¹⁷³ Міщенко Е. Історія першої жіночої гімназії в Миколаєві. URL: <https://mykolaiv.one/uk/eternal/istoriya-pershoyi-zhinochoyi-gimnaziyi-v-mykolayevi-3723> (дата звернення: 09.10.2022).

товариств на підставі особистої ініціативи громадян був ускладнений необхідністю отримання дозволу через Комітет міністрів.

З 1862 року здійснювалась нова політика щодо благодійних товариств, суть якої полягала в офіційному визнанні приватних благодійних організацій та створенні сприятливих умов для їхньої діяльності. Була відмінена необхідність отримання найвищого дозволу після розгляду Комітетом міністрів клопотання про створення благодійного товариства та його статуту.

Зростаюча громадська активність сприяла спрощенню процедури реєстрації благодійних товариств. Зрештою, у 1911 р. право затверджувати статуту благодійних об'єднань було надано місцевим губернаторам.

Отже, з другої половини XIX ст. у Російській імперії активно почала розвиватися громадська добротність. Цьому передувала низка факторів, а саме зміна державної політики, тяжкі наслідки після поразки в Кримській війні та стрімкий розвиток капіталістичних відносин. Усе це сприяло маргіналізації та зубожінню населення, особливо вразливою категорією якого були діти. З розвитком благодійного руху, що набирив обертів, до нього почали активно долучатися жінки. Важливий фундамент жіночої благодійності в імперії – законодавчо підтверджене право жінок на володіння власним майном незалежно від шлюбного статусу.

На Півдні України поширення набули приватні благодійні організації. Найбільшими з них у 30–40-х рр. XIX ст. були «Одеське жіноче благодійне товариство» та «Миколаївське благодійне товариство». Їх об'єднує те, що на чолі правління цих філантропічних організацій стояли дружини військових губернаторів та градоначальників¹⁷⁴. Так, за участі княгині Є. Воронцової, дружини Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора М. Воронцова, та графині Р. Єдлінг у 1829 р. в Одесі виникло «Новоросійське жіноче товариство опіки бідних», яке у 1836 р. отримало нову назву «Одеське жіноче благодійне товариство». На початку своєї діяльності товариство

¹⁷⁴ Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) // Український історичний журнал. 2005. № 4. С. 164.

нараховувало всього 60 осіб. Але вже до кінця 40-х рр. XIX ст., завдяки поступово завойованому авторитету серед населення, кількість учасників збільшилася до 96¹⁷⁵. Його метою була «допомога бідним незалежно від їхнього віросповідання, статі, віку та звання»¹⁷⁶. У роботі цього благодійного товариства брали активну участь дружини та доньки купецтва, а заможні містяни робили великі пожертви на користь бідним. Завдяки товариству 1 березня 1834 р. у передмісті Одеси було відкрито перший дитячий притулок. Велика кількість пожертв благодійної організації дозволяла годувати до 4300 осіб на рік¹⁷⁷. У 1871 р. княгиня Є. Воронцова пожертвувала 135 тис. руб. для заснування окремого закладу для опіки над сиротами-хлопчиками, названого на честь її чоловіка Михайло-Семенівським сирітським будинком.

Згодом Є. Воронцова склала свої повноваження голови товариства. Замість неї з червня 1876 р. головою товариства стала княгиня Марія Олександрівна Гагаріна. Як зазначила Л. Лісунець, дослідниця сімейного фонду Воронцових про громадську діяльність Є. Воронцової, княгиня була гарною та досвідченою керівницею, яка сумлінно виконувала свої обов'язки. Наприклад, збереглося листування між Є. Воронцовою і П. Коцебу, яке підтверджує особисту участь княгині у виробленні статуту та свідчить про наполегливу позицію Є. Воронцової в захисті інтересів Михайло-Семенівського притулку¹⁷⁸. В архівних джерелах збереглося чимало відомостей, що можуть підтвердити наявність структурних перетворень, які були втілені у життя завдяки її праці. Так, у своїй останній промові як

¹⁷⁵ *Накаева С. А.* Деятельность женских благотворительных обществ Новороссийского края (первая половина XIX в.) // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Науковий потенціал світу 2006». Т. 14. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. С. 20.

¹⁷⁶ *Аніщенко О.* Фахова підготовка дівчат у дитячих притулках (1839–1911) // Шлях освіти, 2000. № 1. С. 41.

¹⁷⁷ *Шершун Т. М.* Благодійна та культурно-освітня діяльність представників купецького стану Південної України першої половини XIX ст. // Інтелігенція і влада. Серія: Історія, 2006. Вип. 8. С. 88.

¹⁷⁸ *Лісунець Л.* Документи сімейного фонду Воронцових про громадську діяльність Є. К. Воронцової: склад та евристичний потенціал // European philosophical and historical discourse, 2021. Vol. 7. Issue 1. С. 51.

керівниці товариства, Єлизавета Ксаверівна зробила акцент на тому, що майбутнє Одеського жіночого благодійного товариства забезпечить проведення спрощення структури організації, об'єднання сирітських притулків із відділенням немовлят і за умови врівноваження доходів та витрат.

На жаль, цьому не судилося справдитися. На початку 1880-х рр. жіноче товариство почало поступово потерпати від фінансових проблем: матеріальні джерела для утримання його добродійних установ зменшувалися. З 1881 р. М. Гагаріна клопотала про включення Одеського жіночого товариства під заступництво Імператорського Людинолюбного товариства. 14 квітня 1883 р. жіноче товариство стало йому підпорядковуватись.

Отже, за часи існування благодійного товариства, одним з найважливіших напрямків його діяльності стала опіка над дітьми-сиротами. Сирітські заклади Одеського жіночого товариства поряд з одеськими притулками Відомства установ імператриці Марії представляли собою найбільші за кількістю вихованців установи міста.

Першим серед добродійних установ у м. Миколаєві було «Жіноче благодійне товариство», засноване в 1845 р. дружиною адмірала М. Лазарева Катериною Тимофіївною. Головною метою організації було надавати допомогу усім нужденним та знедоленим. До благодійної діяльності товариства долучалися дружини офіцерів Чорноморського флоту, цивільних чиновників вищих рангів та купців. Дійсними членами були, зокрема, Микола Миколайович та Ольга Іванівна Аркаси¹⁷⁹. Ця установа утримувалося за рахунок грошових внесків своїх членів і на добровільні пожертвування, а також за грошову допомогу від Міського громадського управління і Міщанського товариства¹⁸⁰.

¹⁷⁹ Гузенко Ю. І. Діяльність благодійних товариств Миколаєва наприкінці XIX – на початку XX ст. // Наукові праці. 2015. Т. V. С. 44.

¹⁸⁰ Міронова І. С. Діяльність благодійних товариств м. Миколаєва наприкінці XIX ст. // Українська історія в контексті регіональних досліджень. «Могилянські читання – 2019». XXII Всеукраїнська науково-методична конференція. «Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти»: тези.

На думку С. Накаєвої, дослідниці становлення державного піклування і громадської благодійності на Півдні України, в силу низки об'єктивних і суб'єктивних причин (різний статус і матеріальне становище міст, пасивність в організації господарської діяльності і прорахунки при реалізації низки проєктів) воно не змогло еволюціонувати до рівня Одеського жіночого товариства¹⁸¹.

Жіноче благодійне товариство у 1865 р. відкрило перший притулок. У ньому щотижнево чергували члени правління (по два члени на тиждень). Питаннями постачання всіх необхідних речей, таких як одяг, меблі та харчування, опікувалися голова правління, скарбник, секретар та дами, що входили до членів правління. Деякі з членів благодійного товариства завідували майстернею дамських нарядів, жіночою та чоловічою школою, столярнею, кузнєцькими та слюсарськими майстернями. Також при притулку знаходилась маленька бібліотека з усіма необхідними книгами для навчання дітей, церква і богадільня з невеликим лазаретом. Щоденних розваг для дітей як таких не було, вони проводились членами правління лише періодично: на Новий рік встановлювалась новорічна ялинка та дарувалися подарунки; у звичайний час були читання з «теневиными картинами»¹⁸².

Знання, отримані після навчання, дозволяли багатьом юнакам у подальшому влаштуватися робітниками на заводи, а виконані дівчатами замовлення на пошиття жіночого одягу в 1903 р. дали товариству 443 руб. 35 коп. прибутку¹⁸³. Всього за 32 роки існування притулку в ньому утримувалися 6632 учня.

Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. С. 7.

¹⁸¹ *Накаева С. А.* Деятельность женских благотворительных обществ Новороссийского края (первая половина XIX в.) // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Науковий потенціал світу 2006». Т. 14. Дніпропетровськ: Наука і освіта. 2006. С. 22.

¹⁸² Благотворительное общество // Адрес-календарь и справочная книжка города Николаева (Херсонская губерния) на 1900 год. Николаев, 1899. С. 184.

¹⁸³ *Кульчицька О. В.* Благодійні товариства м. Миколаєва наприкінці XIX – на початку XX століття // Наукові записки НаУКМА. Спеціальний випуск. 2002. Т. 20. С. 197.

Окрім цього, за свої кошти товариство навчало 20 дівчат з бідних сімей в Марійській жіночій гімназії і прогімназії. Близько 400 руб. на рік витрачалось на медикаменти для тих, хто знаходився за межею бідності, і надавалась їм фінансова допомога¹⁸⁴.

2 січня 1873 р. товариство змінило назву на «Миколаївське благодійне товариство». В його статуті від 1873 р. зазначалося: «Благодійне товариство має за мету надання коштів для покращення морального й матеріального становища місцевих бідних, а також догляд незаможних людей похилого віку та безпритульних сиріт усіх станів»¹⁸⁵. Для реалізації поставлених цілей благодійне товариство упродовж всього свого існування та в міру своїх можливостей, відкривало школи, притулки, богадільні, лікарні й інші благодійні заклади. Це в свою чергу допомагало бідним знаходити собі заняття чи служби, розміщувати безнадійно хворих у богадільні та піклуватися про виховання сиріт і дітей незаможних батьків.

Окрім благодійних організацій, що були створені за ініціативою заможних дам та аристократок переважно у другій половині XIX ст., слід відмітити дамські товариства, що функціонували при церквах. Зокрема, у 1850 р. в Одесі була заснована «Одеська Струдзовська община сердобільних сестер». Ця община займалася вихованням та навчання жінок для догляду за хворими. При общині функціонувала безкоштовна жіноча амбулаторія та дитяча лікарня. Дитяче відділення у 90-х рр. XIX ст. змогло прийняти понад 100 дітей. Становлення діяльності цієї общини багато в чому було зумовлене причетністю до її історії вже добре відомої княгині Є. Воронцової, яка сприяла розвитку общини. Вона часто не лише морально підтримувала та давала слушні організаційні поради, а й надавала величезну матеріальну допомогу. Пожертвування Єлизавети Ксаверіївни в цілому склало 120 тис. руб. Тож, як ми можемо бачити, клерикальні жіночі організації, які допомагали бідному населенню, мали не менше значення в жіночому

¹⁸⁴ Там само. С.199.

¹⁸⁵ *Гузенко Ю. І.* Благодійні товариства Миколаївщини наприкінці XIX – на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2002. С. 132.

благодійному русі.

Пізніше, зусиллями німецької частина католицької громади Півдня України, постало дамське благодійне товариство «Марія-Гільф», створене у квітні 1907 р. Це товариство підтримувало фінансово, працевлаштовувало бідних, доглядало інвалідів, людей похилого віку, хворих, розміщувало їх у богадільнях та притулках. Його членом міг стати кожен католик німецької національності, що мешкав в Одесі без урахування звань та статі.

У Миколаєві було засновано товариство схожого характеру – «Миколаївське дамське товариство при Євангелічно-лютеранській церкві Спасителя». Його статут було затверджено у 1913 р. Воно брало на себе опіку над нужденними парафіянами, забезпечуючи їх всім необхідним: речі, одяг, їжа та притулок. Але, на відміну від одеського «побратима», стати членом цього товариства могли тільки жінки, переважно протестантського віросповідання без врахування соціального стану та національності.

Отже, ситуація яка склалася з жіночою благодійністю на Півдні України у другій половині XIX – на початку XX ст. мала свій характерний розвиток. Переважна більшість жіночих благодійних товариств на цих землях були засновані за ініціативою дружин військових губернаторів та градоначальників. Жодне з них не було суто жіночим. Жінки брали участь у роботі різних добродійних товариств, але сфера їхньої діяльності була обмежена політикою самодержавства, яка забороняла політичні та соціальні організації, контролювала суспільну діяльність своїх підданих. Напрямок робіт громадських добродійних спілок мав найрізноманітнішу спрямованість: піклування над сиротами, навчання їх грамоті, медична допомога нужденним та жебракам тощо. Товариства існували переважно за рахунок пожертв та внесків своїх членів.

ВИСНОВКИ

У висновках зроблено підсумки дослідження, в ході якого проаналізовано роль жінок в державному та приватному піклуванні та реконструйовано становлення і розповсюдження жіночих благодійних товариств в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.

Історіографія проблеми пройшла певні етапи розвитку. Обрана тема не знайшла достатнього висвітлення у вітчизняній історіографії, зокрема це стосується радянського періоду. У цей час поза увагою дослідників залишився розвиток опікунських і благодійних організацій другої половини XIX ст. Тому є потреба осмислення історії жіночого фактору в розвитку благодійності. Сучасна українська історіографія відмічає, що обмеження допуску жінок до державних опікунських структур породило ефект жіночого благодійного руху, в результаті чого у другій половині XIX ст. в Україні почали створюватися і успішно діяли жіночі благодійні товариства. На ниві благодійності проявили себе багато жінок різних національностей та віросповідань, кожна з яких зробила свій внесок у загальну справу соціальної підтримки нужденних.

Джерельна база окресленої проблеми є різноплановою. Сюди входять законодавчі та нормативно-правові акти, періодична преса. Їх детальний аналіз дозволяє зробити певні висновки щодо розвитку благодійності на українських землях у другій половині XIX – на початку XX ст.

Методологічні основи дослідження базуються на двох фундаментальних принципах – історизму і об'єктивності, що поєднуються з принципами системності та комплексності, багатofакторності, діалектичного принципу, із застосуванням історичного, цивілізаційного, регіонального, ціннісного, соціального, системного та структурно-функціонального підходів, а також загальнонаукових, конкретно-історичних, спеціально-історичних, джерелознавчих методів. Базуючись на вказаних принципах, підходах та методах, була зроблена спроба провести комплексний аналіз досліджуваної

проблеми.

Перший емансипаційний етап жіночого руху визначив певні характерні риси руху: самостійність у виборі цілей та форм діяльності; підтримка жінок різних соціальних верств, які бажали працювати; використання різноманітних способів для зміцнення фінансової бази жіночих організацій; активне співробітництво з прогресивно мислячими чоловіками. Першою жінкою, котра у Галичині почала займатися жіночим питанням, була галицька письменниця і відома громадська діячка Наталя Іванівна Кобринська.

Витоки емансипаційних устремлінь жінок, зокрема на західноукраїнських землях, можна пов'язувати зі створенням перших жіночих організацій: релігійно-доброчинного москвофільського «Товариства руських дам» (засноване 1878 р. у Львові) та світського «Товариства руських жінок» (засноване 1884 р. у Станіславові). З розвитком жіночого руху з'являлося все більше благодійних товариств, таких як «Клуб русинок» (1893), «Кружок українських дівчат» (1901), «Українська захоронка» (1900), «Жіноча громада» (1908), «Союз Українок» (1917), «Всесвітній Союз Українок» (1937). Причиною їх виникнення був незадовільний стан жіночої середньої та вищої освіти. Навчальні заклади не задовольняли потреб суспільства, оскільки закриті станові заклади, інститути, єпархіальні училища були доступні лише для доньок дворян, чиновників, духовенства, і їх було мало. Жіноча освіта залишалась переважно домашньою, а освіта селянок – взагалі неможливою.

Доволі активно йшла розбудова жіночих організацій релігійно-доброчинного спрямування: «Маріїнське товариство пань» (1904), «Мироносиці» (1904), «Товариство Православних Русинок» (1908) тощо. Вони формувалися в тяжких умовах іноземного поневолення та під впливом різних течій (народовецької і русофільської), що певним чином відбилося на характері їх діяльності. Жіночі благочинні товариства мали на меті реалізацію найбільш вагомих для суспільства завдань, пов'язаних перш за все з релігійно-культурною діяльністю. В програмах цих жіночих організацій у

центрі уваги стояли питання дошкільного виховання дітей в національному дусі.

Соціальна опіка у Російській імперії розвивалася у формі державного піклування, на базі якого з'явилися Прикази громадської опіки. Однак в ці державні органи входили чоловіки, а жінки в основному працювали в їх благодійних закладах. Виключенням були лише приватні благодійні товариства, засновані дворянками.

Становлення жіночої благодійності на Наддніпрянщині, що на той час входила до складу Російської імперії, було важким. Створення приватних благодійних організацій до реформи 1861 р. було вкрай складним через вороже ставлення царизму щодо розвитку суспільної ініціативи. З 1862 р. здійснювалась нова політика щодо благодійних товариств, суть якої полягала в офіційному визнанні приватних благодійних організацій та створенні сприятливих умов для їхньої діяльності. Була відмінена необхідність отримання найвищого дозволу після розгляду Комітетом міністрів клопотання про створення благодійного товариства та його статуту. Прагнення до соціальної самореалізації підштовхувало в цей період жінок до створення жіночих благодійних товариств різних типів. Причини та історія придбання жінкою статусу значимого суб'єкту благодійного процесу, розширення її соціальних повноважень у процесі еволюції громадського благодійного руху в Російській імперії – один з елементів, що пов'язаний з ситуацією сучасного пошуку гендерної кореляції.

Вихід жінок на соціальну арену стимулювала напівофіційна благодійна організація, така як «Відомство імператриці Марії». Воно взяло у свої руки керівництво жіночими навчальними закладами, в тому числі і на Півдні України (Одеса, Миколаїв, Севастополь). Під контролем Відомства у більшості губернських міст регіону створювалися дитячі денні притулки як форма допомоги бідним сім'ям. У них працювали переважно жінки.

На Півдні України жіночі благодійні товариства почали відкриватися наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XIX ст. Перше з них було засновано в

Одесі і незабаром стало зразком для жіночого регіонального благодійного руху. Згодом у краї повноцінно функціонували жіночі благодійні товариства. Основними завданнями всіх цих товариств була боротьба з бідністю, причому на отримання допомоги могли розраховувати всі вільні стани і майже всі національні і релігійні групи. В ході роботи товариств позначилися яскраві лідери, які стали знаковими фігурами жіночого філантропічного руху першої половини ХІХ ст.: Е. Воронцова і Р. Едлінг в Одесі та Е. Лазарева у Миколаєві.

Окрім благодійних організацій, що були створені за ініціативою заможних дам та аристократок у другій половині ХІХ ст., слід відмітити дамські товариства, що функціонували при церквах: «Одеська Струдзовська община сердобільних сестер» (1850), «Марія-Гільф» (1907), «Миколаївське дамське товариство при Євангелічно-лютеранській церкві Спасителя» (1913). Діяльність цих релігійних товариств мала найрізноманітнішу спрямованість: медична допомога, допомога учням і студентам, нужденним тощо. Об'єктами філантропічної діяльності товариств часто ставали жінки й діти, у першу чергу діти, які залишалися без піклування батьків.

Отже, в другій половині ХІХ ст. організаційні здібності жінок та навички громадської роботи не були затребуваними за межами вузької сфери благодійності, яка залишалася єдиною нішею, де жінки мали можливість ефективно реалізувати свої соціальні амбіції. Але на початку ХХ ст. хоча в сфері контролю за жіночим благодійним рухом все ще домінували чоловіки, саме жінки були головною рушійною силою громадської боротьби з бідністю та сирітством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Опубліковані джерела

1. Высочайше утвержденный Устав для приходящих девиц ведомства Учреждений Императрицы Марии. Закон № 37849 от 9 января 1862 г. // Россия. Законы и постановления. Полное собрание законов Российской империи. [Собрание 2-е. С 1825 по 1881 г.]. В 53 т. Т. 37. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1865. С. 20–24.
2. О закрытии детского приюта в местечке Немиров, Подольской губернии, и присоединении принадлежащему сему заведению капитал к деньгам, на учреждение приюта в г. Каменец-Подольска. Закон № 8073 от 17 марта 1862 г. // Россия. Законы и постановления. Полное собрание законов Российской империи. [Собрание 2-е. С 1825 по 1881 г.]. В 53 т. Т. 37. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1865. С. 219.
3. Устав женских заведений Ведомства учреждений императрицы Марии. Санкт-Петербург: Типография Опекунского совета, 1855. 196 с.
4. Об изменении устава училищ для приходящих девиц (ныне женских гимназий) Ведомства учреждения Императрицы Марии // Киевлянин. 1900. № 47. С. 2.

Довідкові видання

5. Благотворительное общество // Адрес-календарь и справочная книжка города Николаева (Херсонская губерния) на 1900 год. Николаев, 1899. С. 184–189.
6. Екатеринославский адрес-календарь на 1916 год. Екатеринослав, 1915. 507 с.

Періодика

7. Діло. – [1917–1939].
8. Записки НТШ. – [1897].
9. Києвлянин. – [1900–1901].
10. Літературно-науковий вісник. – [1900].
11. Молода Україна. – [1901].
12. Народ. – [1890].
13. Рада. – [1909].
14. Українські щоденні вісті. – [1949].

Література

15. *Аніщенко О.* Фахова підготовка дівчат у дитячих притулках (1839–1911) // Шлях освіти. 2000. № 1. С. 40–42.
16. *Бежук О.* Жіночі історії родини С. Федака // Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С. З. Гжицького. 2015. Т. 17. № 4. С. 366–376.
17. *Бежук О.* Перша світова війна в системі бінарних опозицій жіночого та чоловічого досвідів // Народознавчі зошити. 2016. № 6. С. 1294–1302.
18. *Богачевська-Хомяк М.* Дума України – жіночого роду. Київ: Воскресіння, 1993. 110 с.
19. *Богачевська-Хом'як М.* Організація жінок у Східній Україні на зламі XIX–XX століть // Записки наукового товариства імені Шевченка. 1993. № 225. С. 260–281.
20. Большая Лоттерея-Аллегри // Києвлянин. 1900. № 42. С. 1.
21. Бюджетний прелімінар м. Львова // Діло. 1930. № 67. С. 1.
22. Верхне-Писаревский детский приют Волчанского уездного попечительства детских приютов ведомства Императрицы Марии // Києвлянин. 1910. № 1020. С. 8.
23. Виховна праця над нашими найменшими. Загальні Збори Товариства «Українська Захоронка» // Діло. 1936. № 246. С. 5.
24. Відозва «Кружка українських дівчат» // Молода Україна. 1901. № 2.

- С. 141–143.
25. Вісті з Буковини. Діяльність українських товариств у 1938 році // Діло. 1939. № 20. С. 7.
26. *Возняк М.* Кобринська, «вільна любов» і радикали (участь Франка в спростуванні Павлика) // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 113–119.
27. *Возняк М.* Як дійшло до першого жіночого альманаху. Львів, 1908. С. 40–53.
28. *Волкова І. О.* Роль жінок у благодійному русі Наддніпрянської України другої половини ХІХ століття // Дослідження, виклики та перспективи розвитку в галузі соціальних наук: колект. монографія (англ. мов). Riga: Izdevnieciba Baltija Publishing, 2020. С. 69–88.
29. *Гавришко М.* Галицькі феміністки 1930-х: нацистське «Кухня–Церква–Діти» не для нас. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/4d1b2eeced4e08/> (дата звернення: 30.09.2022).
30. *Гветадзе І. Г.* Функціонування добродійних об'єднань та установ різної конфесійної приналежності на Півдні України (ХІХ – початок ХХ ст.) // Проблеми історії України ХІХ - початку ХХ ст. 2011. Вип. 19. С. 394–401.
31. *Гейдел А. М.* Гендерна трансформація жіночих образів у творах О. Кобилянської // Гендерна політика міст: історія та сучасність. Вип. 6. 2018. С. 28–32.
32. *Гембаровська І.* Становлення жіночого руху в Західній Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Магістр. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. 2015. Вип. 23. С. 198–202.
33. *Гонтар Т.* Етнографічні колекції НТШ // Записки наукового товариства імені Шевченка. 1992. № 223. С. 439–445.
34. *Горбач М., Мочарник І.* Вона написала фемінізм. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/vona-napisala->

- feminizm-134141.html (дата звернення: 07.11.2022).
35. *Гнатчук О. С.* Дошкільне виховання як один із напрямів діяльності жіночих товариств Буковини кінця XIX – початку XX ст. // Наукові праці. Соціологія. 2012. Т. 177. Вип. 165. С. 91–95.
36. *Гнатчук О. С.* Релігійна основа діяльності жіночих організацій у часи національного відродження на Буковині (кінець XIX – початок XX ст.) // Українське релігієзнавство. 2009. № 49. С. 192–199.
37. *Грушевський М.* «Жіноча бібліотека», видає Наталія Кобринська, книжка 3; «Наша доля», збірник праць різних авторів. Львів, 1896 [рец.] // Записки НТШ. 1897. Т. 17. Кн. 3. С. 48–49.
38. *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вісник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 1–24.
39. *Грушевський М. С.* Твори у 50-ти т. Т. 11. Львів: Світ, 2008. С. 277–281.
40. *Гузенко Ю. І.* Благодійні товариства Миколаївщини наприкінці XIX – на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2002. С. 132–154.
41. *Гузенко Ю. І.* Діяльність благодійних товариств Миколаєва наприкінці XIX – на початку XX ст. // Наукові праці. 2015. Т. V. С. 44–48.
42. Давня і нова жіноча організація // Українські щоденні вісті. 1949. № 39. С. 2.
43. *Дзерович М.* Головному Відділові «Союзу Українок» і голові пані М. Рудницькій до відома // Діло. 1936. № 52. С. 6–7.
44. Дитинство під опікою монахинь. Як виникли перші українські дитсадки URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/ditinstvo-pid-opikoju-monakhin/> (дата звернення 18.09.2022).
45. *Добровольська В. А.* Навчання в інститутах шляхетних дівчат Півдня України другої половини XIX – на початку XX століття // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. Вип. 3. С. 114–117.
46. *Донік О. М.* Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) //

- Український історичний журнал. 2005. № 4. С. 159–177.
47. *Дорохова К. А.* Жіночі благодійні товариства на Півдні України (XIX – початок XX ст.) // «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)» в рамках міжнародного проєкту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine»: тези доповідей наукової конференції «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)», Миколаїв, 16 листоп. 2022 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. С. 86–88.
48. *Дорохова К. А., Міронова І. С.* Діяльність «Союзу Українок» на шпальтах газети «Діло» // Молодий вчений. 2022. № 12 (112). С. 34–40.
49. *Дорошева А.* Специфіка реалізації добродійних акцій в умовах міста: на прикладі Одеси другої половини XIX ст. // Благодійність у сучасному світі: витоки, проблеми, перспективи. Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2019. С. 26–30.
50. *Драгоманов М. П.* Детоубийство совершаемое русским правительством: женщины процесса московских социалистов // Издание редакций Украинского сборника «Громада». Женева, 1877. С. 1–16.
51. *Дядюк М.* Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю. Львів, 2011. 350 с.
52. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія / За заг. ред. Л. О. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.
53. Жіночий рух // Діло. 1926. № 113. С. 2.
54. Закриття москвофільських товариств // Рада. 1910. № 101. С. 2–3.
55. 3 життя наших установ // Діло. 1931. № 37. С. 3.
56. 3 нашої хроніки // Діло. 1938. № 262. С. 5.
57. Зріст жіночого руху // Діло. 1925. № 63. С. 3.
58. Історія Київського Інституту Шляхетних Дівчат. URL: <https://>

- icca.kiev.ua/about/istoriya-kijivskogo-institutu-shlyahetnih-divchat.html
(дата звернення 05.10.2022).
59. Історія сестер чину Святого Василя Великого. URL: <http://www.mykolydobrogo.org.ua/sestri-vasiliyanki/istoriya-chinu/> (дата звернення 17.09.2022).
60. *Карпенко А.* Володимир Шухевич – співорганізатор краєвої виставки у Львові 1884 р. // Народознавчі зошити. 2016. № 4. С. 785–791.
61. *Кисілевська О.* На маргінесі жіночого руху // Діло. 1926. № 102. С. 2.
62. *Клименко Н. П.* До питання жіночого руху Галичини початку ХХ ст., в епістолярії Насті Грінченко (на матеріалі листів Насті Грінченко до батьків) // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. 2017. Вип. 22. С. 14–17.
63. *Ковальчук О., Потапюк Л.* Причини та передумови виникнення жіночого руху в Україні на прикладі жіночих товариств (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) // Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». 2017. № 37. С. 62–70.
64. *Козак Г.* Український фемінізм: дати, події, імена // Наше слово. 2018. № 6. URL: <https://nasze-slowo.pl/ukrainskij-feminizm-dati-podii-imena/> (дата звернення: 06.06.2022).
65. *Кочергін І.* Маріїнська гімназія – перший навчальний заклад для дівчат на Придніпров'ї. URL: https://www.dnipro.lib.dp.ua/index.php?route=information/news/info&news_id=103 (дата звернення: 08.09.2022).
66. *Кочкодан В. В.* Жіночі товариства Східної Галичини на сторінках польської преси (1900–1939 рр.) // Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 107. С. 40–45.
67. *Кочкодан В. В.* Періодичні видання про діяльність релігійних жіночих товариств Східної Галичини у 1900–1939 рр. // Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія. 2015. № 8. С. 144–153.
68. *Кравченко О. В.* Дитячі притулки Відомства установ імператриці Марії

- в Україні // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Історія». 2010. Вип. 42. С. 103–113.
69. *Кравченко О. В.* Добродійні товариства опіки дітей в Одесі // Скарбниця української культури. Чернігів, 2007. Вип. 8. С. 119–123.
70. *Кравченко О. В.* Одеське жіноче благодійне товариство та опіка над дітьми-сиротами у ХІХ столітті // Гендерна політика міст: історія і сучасність. 2013. Вип. 4. С. 124–126.
71. *Кульчицька О. В.* Благодійні товариства м. Миколаєва наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття // Наукові записки НаУКМА. Спеціальний випуск. 2002. Т. 20. С. 197–201.
72. *Кульчицький С. В.* Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884–1939. Київ: Либідь, 1995. 424 с. [рецензія] // Український історичний журнал. 1997. № 2. С. 132–137.
73. *Курилишин К.* Галичина 1895–1899 років – очима «Діла». URL: <https://zbruc.eu/node/67383> (дата звернення: 03.10.2022).
74. *Лісунець Л.* Документи сімейного фонду Воронцових про громадську діяльність Є. К. Воронцової: склад та евристичний потенціал // European philosophical and historical discourse. 2021. Vol. 7. Issue 1. С. 47–53.
75. Літературні студії 1899 року. Наталя Кобринська. URL: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/LitStudies/1899/NatKobrynska.html> (дата звернення 04.06.2022).
76. *Лозинський М.* Нові українські товариства // Рада. 1909. № 124. С. 1–2.
77. *Луців Р.* Матеріали до історії шкільництва у Винниках кін. ХVІІІ ст. – 1939 р.) // Науковий збірник Історико-краєзнавчого музею Винник. 2009. Вип. 2. С. 178–207.
78. *Лялюк Г.* Опікунсько-виховна діяльність інституційних установ на початку ХХ ст. // Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 28. Т. 2. С. 253–259.
79. *Македон В.* Діяльність жіночих національно-культурних об'єднань в

- Одесі (XIX – початок XX ст.) // Записки історичного факультету. 2018. Вип. 2018. Збірник наукових праць. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. С. 51–63.
80. *Маланчук-Рибак О.* З історії ідейних концепцій українського жіночого руху XIX – початку XX століття // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. 1999. № 238. С. 187–238.
81. *Малицька К.* По розв'язанні Союзу Українок // Діло. 1938. № 149. С. 2–3.
82. *Мандрик М.* Український національний рух 1920–30-х років на Північній Буковині у світлі Румунських архівних документів // Українській визвольний рух. 2004. № 3. С. 86–97.
83. *Масіян Н. Б.* Невтомна діячка жіночого руху, шляхетна українка Ольга Гузар // Буковинське віче. 2010. № 60. С. 3.
84. *Міронова І. С.* Діяльність благодійних товариств м. Миколаєва наприкінці XIX ст. // Українська історія в контексті регіональних досліджень. «Могилянські читання – 2019». XXII Всеукраїнська науково-методична конференція. «Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти»: тези. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. С. 6–8.
85. *Мищенко Е.* Історія першої жіночої гімназії в Миколаєві. URL: <https://mykolaiiv.one/uk/eternal/istoriya-pershoyi-zhinochoyi-gimnaziyi-v-mykolayevi-3723> (дата звернення: 09.10.2022).
86. Могутня маніфестація жіноцтва. Другий день Українського Жіночого Конгресу // Діло. 1934. № 167. С. 2–3.
87. *Мудрак Ю.* Як поступає санація «Народного Дому» у Львові // Діло. 1939. № 106. С. 5.
88. *Ніколаєнко О.* Польський жіночий рух взаємодопомоги в Наддніпрянщині на початку XX століття // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2012. Вип. 5. С. 38–43.
89. *Накаєва С. А.* Деятельность женских благотворительных обществ

- Новороссийского края (первая половина XIX в.) // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Науковий потенціал світу 2006». Т. 14. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. С. 19–22.
90. Народи українського жіноцтва у Львові // Діло. 1918. № 115. С. 3.
91. Новинки // Діло. 1937. № 111. С. 9.
92. Новости // Киевлянин. 1900. № 171. С. 2–3.
93. Новости // Киевлянин. 1900. № 290. С. 3.
94. Одна з безсмертних // Український вісник. 1941. № 4. С. 2.
95. *Омельченко Т.* Російська періодика з проблем благодійності (друга половина XIX – початок XX ст.) // Український історичний збірник. 2004. № 6. С. 391–402.
96. *Осташевський О.* Католицький жіночий рух // Нова Зоря. 1934. С. 4–5.
97. Открытие действий Киевского уездного попечительства о детских приютах // Киевлянин. 1901. № 20. С. 3.
98. *Орлович І.* Боротьба між українофілами та русофілами за «Народний Дім» у Львові // Вісник Львівського університету. Серія «Історія». 2007. Спец. випуск. С. 339–358.
99. *Павлик М.* Перші ступні русько-українського жіноцтва // Народ. 1890. № 4. 15 лист. С. 42–50.
100. *Павлюх М.* Жіночий рух в Галичині. Українські визначні жінки // Народознавчі зошити. Серія історична. 2014. № 2. С. 310–312.
101. Перший вінок: жіночий альманах / Вид-во коштом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. Львів: З друк. Т-ва ім. Шевченка, 1887. 430 с.
102. *Потапюк Л. М.* Діяльність жіночих громад в Україні як джерело забезпечення гендерного паритету (друга половина XIX – перша третина XX століття) // Наукові записки. Серія: педагогіка. 2015. № 1. С. 18–23.
103. *Потапюк Л. М.* Жіночий рух та освіта на Західній Україні: історично-педагогічний аспект // Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2010. Вип. 6. С. 15–19.

104. Після припинення діяльності Союзу Українок. З настроїв серед українського жіноцтва // Діло. 1938. № 127. С. 10.
105. Посмертні згадки // Діло. 1932. № 143. С. 6.
106. Резолюції Загального З'їзду Товариства «Союз Українок» у днях 29 і 21 березня 1935 року // Діло. 1935. № 80. С. 3.
107. *Рибак О.* Історіографія та історіософія українських жіночих студій // Записки наукового товариства імені Шевченка. 1997. № 233. С. 97–110.
108. *Рибак О.* Перші жіночі організації у Східній Галичині і Північній Буковині // Україна в минулому. Вип. 1. 1992. С. 101–112.
109. Розв'язання Союзу Українок // Діло. 1938. № 147. С. 1.
110. *Романюк В.* Жіночі сторінки історії. URL: <https://gk-press.if.ua/zhinochi-storinky-istoriyi/> (дата звернення: 18.08.2022).
111. *Рудницька М.* «Назадицтво» й «опортунізм» Союзу Українок // Діло. 1934. № 93. С. 3.
112. *Сав'юк А. М.* Основні напрямки просвітницької діяльності жіночих громадських організацій на Півдні України (кінець ХІХ – перша чверть ХХ століття) // Педагогічні науки: збірник наукових праць. 2011. Вип. 59. С. 49–54.
113. *Савочка А. М.* Дитячі притулки відомства установ імператриці Марії в Таврійській губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили. 2010. Вип. 5. С. 49–55.
114. *Савчук Б.* Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина ХІХ ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. 278 с.
115. *Сербалюк Ю. В.* Благодійна та освітньо-виховна діяльність закладів Установ імператриці Марії у Кам'янці-Подільському наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. С. 388–402.
116. Серед наших «руських» // Діло. 1937. № 123. С. 6.

117. *Смоляр Л. О.* Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II половини XIX – початку XX ст. Сторінки історії: монографія. Одеса: Астропринт, 1998. 408 с.
118. *Сова А.* Історія прапора товариства «Сокіл-батько» у Львові // Записки наукового товариства імені Шевченка, 2010. № 260. Т. 2. С. 183–214.
119. *Стоцький Я. В.* Марійські товариства // Енциклопедія Сучасної України / Ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. Т. 19. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=63659 (дата звернення: 11.11.2022).
120. *Сухенко Т.* Інститути шляхетних дівчат в Україні в XIX ст. // Етнічна історія народів Європи. 2011. №7. С. 80–84.
121. *Сухоставець Д.* Товариш щирий, розумний і добрий. URL: <http://immh.kiev.ua/tovarish-shhiriy-rozumniy-i-dobriy/> (дата звернення: 11.08.2022).
122. *Тронько Т.* Діяльність в Україні жіночих гімназій Відомств установ імператриці Марії (друга половина XIX ст.) // Сіверянський літопис. 2014. С. 290–297.
123. У праці над найменшими. Кілька цікавих даних з діяльності Товариства «Українська Захоронка» у Львові // Діло. 1934. № 133. С. 3.
124. Українська дитина без школи і науки // Діло. 1922. № 33. С. 1.
125. Українське жіноцтво робить підсумки своєї праці // Діло. 1935. № 76. С. 4.
126. Українські жінки проти Совітів. Лист голови Союзу Українок до голови міжнародної організації жінок // Діло. 1934. № 250. С. 3.
127. Український жіночий конгрес у Станіславі // Діло. 1934. № 164. С. 1.
128. *Федченко П. М.* Михайло Драгоманов: життя і творчість. Київ: Дніпро, 1991. С. 124–125.
129. *Фенканін А.* Наталя Кобринська – основоположниця жіночого руху в Західній Україні. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natalya-kobrinska->

- osnovopolozhnitsya-zhinochogo-ruhu-v-zahidniy-ukrayini/viewer (дата звернення: 20.11.2022).
130. *Фещук Н.* Чернівці. Історичні меморіальні дошки УГКЦ знайшли у православній церкві. URL: <https://chas.cv.ua/history/67623-.html> (дата звернення: 10.09.2022).
131. *Франко І.* Альманах чи газета / І. Франко. Зб. творів: у 50 т. Т. 28. Київ, 1984. С. 197.
132. *Франко І.* Жіноча неволя в руських піснях народних. Львів: Накладом ред. «Зоря»; 3 друк. Т-ва ім. Шевченка, 1883. 50 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=346> (дата звернення: 11.09.2022).
133. *Чайківська М.* Мілена Рудницька, або та, що відкривала очі Європі на геноцид українців. URL: <https://photo-lviv.in.ua/milena-rudnytska-abo-ta-scho-vidkryvala-ochi-evropy-na-henotsyd-ukrajintsiv/> (дата звернення: 11.10.2022).
134. *Черчович І.* Українки у Львові на початку ХХ століття: у світлі щоденних практик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2013. Вип. 1 (1). С. 13–20.
135. *Шарова Т. П.* Процес лібералізації суспільного життя в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: Гендерна складова // Життя і пам'ять: Наукова збірка, присвячена пам'яті В. І. Шамко. Одеса, 2009. С. 163–171.
136. *Швець А.* Іван Франко – Наталя Кобринська – Михайло Павлик: консенсуси та контрверзи // Українське літературознавство. 2014. Вип. 78. С. 152–161.
137. *Шершун Т. М.* Благодійна та культурно-освітня діяльність представників купецького стану Південної України першої половини ХІХ ст. // Інтелігенція і влада. Серія: Історія. 2006. Вип. 8. С. 87–92.

Дисертації та автореферати

138. *Кочкодан В. Р.* Преса як джерело вивчення діяльності жіночих товариств Галичини (1884–1939): дис... канд. іст. наук: 07.00.06. Дрогобич, 2019. 308 с.
139. *Кравченко О. В.* Опіка над дітьми на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XX ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2019. 609 с.
140. *Накаєва С.* Жінки у становленні державного піклування і громадської благодійності на європейському Півдні Російської імперії (перша половина XIX ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Одеса, 2008. 565 с.